891.79
K962
KL59
v.3

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.79
K962
KL59
v.3

БІБЛІОТЕКА
„УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА"

Ч. 36

Пантелеймон Куліш

ТВОРИ

Том III

УКРАЇНА

Зі вступом, поясненнями й рисунками БОГДАНА ЛЕПКОГО

Bibliothek des „Ukrainske Slowo", Nr. 36
Gesammelte Werke von P. Kulisch, III

The Ucrainian Word Library, Nr. 36
The Works by P. Kulish, III

ВИДАВНИЦТВО
„УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО"
В БЕРЛІНІ

БІБЛІОТЕКА „Українського Слова"

Ч. 36

Пантелеймон Куліш

ТВОРИ

Том III

УКРАЇНА

Зі вступом, поясненнями й рисунками БОГДАНА ЛЕПКОГО

Берлін 1923

ВИДАВНИЦТВО „Українське Слово" В БЕРЛІНІ

——— Всі права застережені. ———

Copyright by „Ukrainske Slowo“
Buch- u. Zeitungsverlag, G. m. b. H., Berlin.
1923.

Друковано в
Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Berlin.

891.79
K962
KL59
v.3

Передмова.

Провідна ідея „України“, а властиво ціль, яку мав Куліш перед очима, пишучи цей твір, виложена у вступі до першого видання з року 1843, в передмові „До Земляків“. Як Гомер позбірав усі стародавні грецькі пісні і зложив з них „Іліяду“ й „Одисею“, так Пантелеймон Куліш хотів зібрати наші кобзарські думи і скласти з них поетичну історію нашого народу, особливо гетьманщини, під котрою Куліш розумів історію нашого козацького періоду. Але пісень про всіх гетьманів, куди він по Україні не їздив і кого не розпитував, не знайшов, їх уже й самі бандурники позабували.

Тому Куліш взявся за дуже важке й сміливе діло докомпонувати на лад народніх дум отті пропуски і скласти таким чином великий образ боротьби нашого народу за самостійність, за волю, землю і віру.

В першій частині цієї великої, на зразок Гомера зложеної поеми, мала бути наша історія від початку України до батька Хмельницького, у другій „все те, як воював він Ляхів із своїми лицарями“, у третій те, „які смути, які чвари й руїни були по Вкраїні, як умер козацький батько,“ а в четвертій „Палій і Мазепа зо Шведами“.

Перша частина вийшла друком у Київі, в університетській друкарні 1843. р. п. з. „Украина. Зложивъ П. Кулѣшъ. Одъ початку Вкраины до батька Хмельницького“. (Сторін 95, більшої вісімки.)

Горячий Куліш, котрий не тільки до других, але й до себе самого ставився нераз дуже критично і зміняв свій погляд на людей, їх діла і твори від найвищого захоплення до безпощадної осуди, змінив також і погляд на свій великий літературний намір, на задуману поему „Україна“.

У своїх споминах про Костомарова каже він, що в сорокових літах був тільки „автором куріозної поеми, зложеної з кобзарських автентичних і апокріфічних дум, звязаних з собою „стихами собственного издѣлія“, себ-то першої частини поеми „Україна“.

Цей гострий самокритичний осуд був вислідом не тільки літературної, але й політичної еволюції поета, котрий зразу ставився ентузіястично до козаччини, а

пізніще добачав у ній одно з джерел нашої історичної траґедії і культурної відсталости. Та не так дивляться нині на Кулішеву „Україну“ його нащадки.

Для нас ця поема осталася не тільки вислідом пильної праці автора, доказом його щирого й доброго наміру, не тільки знаходимо в ній чимало цінного поетичного матеріялу і, як звичайно у Куліша, дуже багато краси слова й вірша, для нас не втратила вона своєї актуальности, особливо тепер, коли Україна знову веде завзяту боротьбу за свою правду й волю, за свою державну самостійність.

Тому то наше Видавництво вважало відповідним видрукувати новим виданням Кулішеву „Україну“ в окремій ілюстрованій книжечці, щоб унуки знали, як батьки страждали, за те саме, за що страждаємо нині всі, — за волю і славу нашого рідного краю і нашого рідного народу.

Кривавою ниткою тягнеться отся боротьба через цілу нашу історію і звязує усіх нас до купи, від перших ватаг козацьких до синьо й чорножупанців, до сердюків і Січових Стрільців.

Нехай же лєктура „України“ скріпляє отсе почуття єдности і спільности, котрого нам тепер так діймаво бракує, нехай будить і ширить честь і пошану для наших національних героїв від найдавніщих до найновіщих часів, нехай навчає нас, що без

надзвичайного зусилля одиниць, без їх жертви і героїчного змагання не може бути й загального добра, нехай, немов невблагане „memento“, ставить нам перед очі криваві постаті забутих предків, що наче кличуть нас на велике діло — а тоді може й Куліш зпоза гробу иншими очима гляне на свою незабуту „Україну“, ніж дивився на неї у споминах про Костомарова.

Видавництво.

УКРАЇНА.

Од початку Вкраїни до батька Хмельницького.

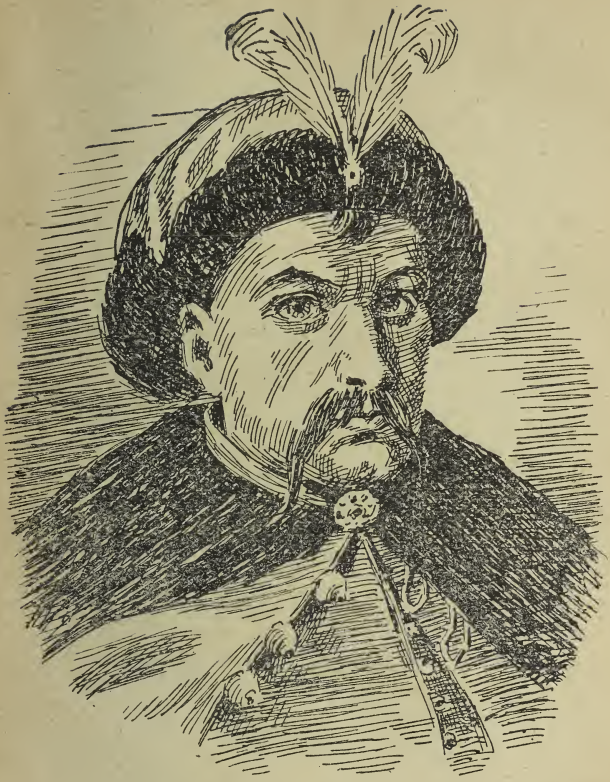

Гетьман Богдан Хмельницький.

Ще ніколи бідна Вкраїна такої біди, як тогді.
Ніколи так не сумувала, [не приймала,
Зовсім погибала, —
Засумувала, затоскувала,
Сльози річками проливала.
Тай ніхтож нашим тогді не помагав,
Ніхто за нас Богові молитов не посилав;
Тільки святий Бог наших не забував,
На великі зусилля, на відповіддя держав...

(„Україна“, пісня XII.)

ДО ЗЕМЛЯКІВ.

Кохані Земляки!

Не було в світі люду одважніщого й славніщого од Греків і Козаків: немаж ні в кого й пісень луччих, як у Греків та в Козаків. Був колись між Греками тяжко розумний чоловік Гомер. Він позбірав поміж народом усі стародавні пісні тай зложив з них дві книжки, І л і я д у й О д и с е ю. Отож минуло вже тому три тисячі літ, а ще й досі нема, тай не буде може луччої книжки на всім світі над ту Іліяду та Одисею (опріч святої Біблії), бо то видумала не одна голова, а ввесь люд грецький. Такіїж якраз пісні співають по селах і наші бандурники й кобзарі, що вже, що дальш, рідко де зуздриш. Співають вони про давню Вкраїну, про козацьку славу. Часом слухає їх божий люд, забувши всяку роботу, а часом слухавши й заплаче, як згадає їм сива голова старосвітську руїну та пожежу. Дуже гарні тії співи, зовуть їх бандурники д у м а м и; не було тільки чоловіка положить те на папір, щоб не згинуло з памяти людської. Отож, швендяючи не раз тай не два по рідній Україні, прислухувавсь я добре, як

тії діди виспівують про Наливайка й мідного вола, про батька Богдана, як він піднявся на Ляхів, про Нечая, про Морозенка, або про великого лицаря Палія. Розпитував я в тих довгобородих, довгоусих бандурників, сівши з ними денебудь під дубом над байраком, як воювали Козаки, де проходили з своїми бунчуками та хрещатими коругвами; по одному, по два слові я в їх випитував-вислухував і прикладував одно до другого. Думалось то так, щоб познаходить думи про всіх наших гетьманів тай зложить з них таку книжку, як Гомерова Іліяда. Де вже я не виїздив по Вкраїні, кого вже я не розпитував; але ні, нема пісень про всіх гетьманів: позабували вже деякі й самі бандурники. Отож я, поміркувавши сам з собою добре, як би добавить тії пропуски, згадав усе, що чув про козаків од самих бандурників і старосвітських людей; згадав усю старовину, що позаписувано в літописях, як що коли діялось на Вкраїні; та згадавши все те, та зібравши всі думки й гадки свої до купи, зложив отсе с т а р и м и с л о в е с и нові думи про тих забутих гетьманів тай попритулював їх до кобзарських дум усюди, де вже діди не памятають, як співати.*) Не знаю тільки, чи потрапив зложить їх тим давнім, голосним, поважним складом, яким вони співають. Побачу, що то мені скажуть сивії голови, як поїду знов літом удовж і впоперек по Вкраїні.

---

*) А щоб усяк знав, що моє, а що чув од бандурників, кладу ознаку. Ото зараз з самого початку книжки до первої думи — моє; дума перва — моя, друга — моя, опріч вірш 9—18; дума третя — моя, опріч вірш 146—149; четверта — моя, опріч вірш 1—4, 85—112; пята — моя; думу шесту чув од бандурників, опріч вірш 1—9, 75—92; сему чув од бандурників, опріч вірш 1—39; восьму чув од бандурників. опріч вірш 1—10; думу девяту чув од бандурників, опріч вірш 11—38, 107—134 та опріч пісень про Наливайка й про Лободу; дума десята — моя; одинацята — моя; дванацяту чув од бандурників, опріч вірш 121—201.

Кобзар.

Отсеж вам, кохані Земляки, перва книжка од початку Вкраїни до батька Хмельницького. У другій буде все те, як воював він Ляхів з своїми лицарями; у третій те, які смути, які чвари й руїни були по Вкраїні, як умер козацький батько; а в четвертій буде Палій і Мазепа з Шведами.

УКРАЇНА.

Благодареніє Господу, нема в світі благочестившої землі над нашу Вкраїну; а булож колись таке время, що й вона не знала ще віри християнської, а поставлені були по городах і селах болвани, деревлянії, срібні й золотії, которим темний люд кланявсь і звав богами.

Українське село.

І в такій темноті розуму пробували ми, аж поки в Київі воцарився великий князь Владимір. Отсей-то Владимір повелів усім хреститись, а болвани і їх гнусної капища звелів палити, руйнувати, в нівець обертати, а на місто їх божії церкви будувати. От з того-то великого

часу народ український із тьми болвохвальства вийшов і одного Бога, в Тройці славимого, познав.

Великий князь Владимір на старості літ своїх, почувши, що вже йому не довго жить на світі, поділив своє царство дванацяти своїм синам і добре їх розпорядивши, сам вічним сном спочив. Але скоро не стало єдиної власти, не стало й порядку на Вкраїні. Мало було з князьків того, що кожному покійник пан-отець одказав.

А всякому хотілось статки й маєтки у братів по-
[однімати,
Самому на Вкраїні панувати.
Стали князьки воюватись, забувши, що всі одного
[батька діти,
І через їх нещасної усобиці
Не одна душа християнська безневинно пішла
[з сього світу.
Тогді вже на Вкраїні рідко де плугатарі на во-
[ликів гукали,
А частіще ворони по полях кричали,
Труп ділючи поміж собою,
А галки свою річ говорили,
Збіраючись летіти на кривавеє поле.

Як ось чутка невесела по Вкраїні стала,
Що татарський хан Батий йде на Київ з нелічо-
[ними ордами.
Оттогді-то треба було князькам свої чвари зане-
[хати,
На безбожного Батия разом виступати.
Але, видно, в усобицях князьки з глузду спали,
Порозницею на його нападали,
Під Батийовим мечем,
Як у жнива жито під серпом,
Марне душі свої з військом погубляли,
Жінок удовами, діток сиротами покидали,
Батьків і матірок у великій тузі зоставляли.

Великий князь Володимир Святий.

Тогді безбожний Батий преславний град Київ вій-
[ськом обгорнув,
Стіни городськї й церкви божі погромив,
Людей побив,
І все княжество київське в нівець обернув.

Оттим-то, панове, сказано, що всяке царство, розділшеєся на ся, не станет, і всякий дом, розділшийся на ся, запустіє̈т.

ДУМА ПЕРВА.

Напившись людської крови, надихавшись димом пожарищ, лютий губитель люду християнського зібрав до купи свої орди тай потягнув з ними аж на Волгу ріку. Але вже нікому не було свободи на Вкраїні: увесь люд, що зостався од побоїща, платив велику дань Батийовим баскакам. Тяжко було жити в неволі під кормигою безбожних бусурман, але жизнь краща од смерти, а рідна земля мила і під попелом пожарищ і під кровавими руїнами і під кормигою поганого люду.

Скоро безбожний Батий рушив з України,
Зараз почав сходиться розполоханий люд із чужини.
Збірались сердечнії на пожарища, як розкиданії мурашки до своєї купи,
Тяжко, тяжко вздихали,
Гіркими сльозами руїни й пепелища обливали,
До Бога милосердного щирії молитви посилали,
Безбожного Батия денно й нічно проклинали.
А потім знову давай витоптанії кіньми поля орати,
Хатини будувати,
Розруйнованії божії церкви мурувати,
Тай стали жить пополам з бідою,
Ладючи то так, то сяк з поганою Татарвою.

Одначе не ввесь той люд додому вертався,
Що з великого перестраху татарського Біг знає
[де поопинявся:
Багацько й князьків і бояр і всяких панів,
Не хотячи тяжкої неволі татарської терпіти,
Позоставались то в Литві, то в Прусах, то по дру-
[гих землях жити.
Але потім стали дуже по своїй рідній Україні
[тоскувати
І, не хотячи на чужині помірати,
Почали литовського князя Ґедиміна благати,
Щоб він древнюю і преславную землю християн-
Визволив зпід кормиги татарської. [ськую
„Ой, князю," кажуть, „князю Ґедиміне!
Багацько ти земель і кріпких городів звоював,
Багацько собі слави й чести достав;
Але не булоб тобі луччої слави, не булоб тобі
[вищої чести,
Як би тобі Бог допоміг древнюю і преславную ру-
[ську землю Вкраїну
Зпід кормиги татарської слобонити
І до свого сильного княжества литовського при-
[лучити."

Послухав князь Ґедимін, порахував розумною го-
І зараз звелів у сурми сурмити, [ловою,
Військо збірати, вози й уюки риштувати,
В поход виступати.

Отже йдуть вони не день, не два, не три й не чо-
Густа курява встає понад головою, [тирі,
І зустрілись над Ірпенню рікою з поганою Та-
[тарвою.
Стали битись тяжко, аж земля стугонала,
Річка Ірпень гула між крутими берегами,
І самії дерева од жалости до землі приклонялись.
А в Татарви багацько було й християнського лю-
Неволею узброєного супротив Ґедиміна. [ду,
От наші й крикнули:
„Ей, братці," кажуть, „братці!

Князь Ярослав Мудрий
(на підставі фрески в церкві св. Спаса в Нередиці).

Охотаж вам дорогу нам заступати,
Погану Татарву собою підпирати!
Ми з Литвинами йдемо не для того,
Щоб православнії церкви руйнувати,
Або ваше добро грабувати;
А хочемо ми, братці, погану Татарву з землі хри-
[стіянської прогнати,
Тяжке ярмо з вашої шиї зложити,
Волю й свободу люду божому православному
дати."

Отож скоро почули наші таке слово,
Зараз покинули погану Татарву собою підпирати,
А стали її кругом оступати,
Своїм рідним браттям, православним християнам,
І Литвинам помочи додавати,
А Татар ворогів в пень рубати.
Тогді й сталась велика викторія над Татарами
[при річці Ірпіні,
Тогді й сталась велика радість по всій Україні.

Зараз до Київа з Ґедиміном князем рушали,
У святую Софію вступали,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Поклони до землі клали.
А потім ключі од казни й од клейнодів князю Ге-
[диміну оддавали,
Порядок і розправу поставити на Вкраїні про-
[хали.
То великий князь литовський Ґедимін мудрою го-
[ловою порахував,
Ключі од казни й од клейнодів брав,
Казну й клейноди одмикав,
Золоту гривню на цепу й палицю судову виймав,
Миндога, князя Голшанського, до себе підзивав,
Словами промовляв:
„Отже тобі, Миндоже, гривня золота
І палиця судовая з сребра.

Князь Святослав Хоробрий.

Будь ти князем і господином над всією Вкраїною,
Будь моїм намісником в преславнім граді Київі,
Порядок, суд і розправу удержуй,
Віру християнську шануй.
І вже," каже, ,,нехай з сього часу на віки вічнії
Народ український буде під одною державою з
[народом литовським,
Як рівнії з рівними
І вільнії з вільними."

Так і сталось.
,,Дай же, Боже," люде промовляли,
,,Після сього великого діла щасливо проживати,
Бусурман воювати,
Слави й чести народу вкраїнському достати!"

ДУМА ДРУГА.

Україна була за-одно з Литвою шістьдесять шість год, аж поки литовський князь Ягайло зробивсь королем польським і прилучив свою землю литовськую до Польщі. Оттогді-то й ми пристали разом з Литвинами до Поляків, все таки як рівній до рівних і вільній до вільних. Тогді в Польщі, в Литві й на Вкраїні поставлено було замісць князів по гетьману: один звався коронним, другий литовським, а вкраїнський гетьман звався руським. І первий гетьман на Вкраїні був Предислав Лянцкоронський. Сей Предислав, узявши по весні невеселу вістку, зараз послав по свого найстаршого рейментара Остапа Дашковича:

„Ей," каже, „друже Остапе!
Звели осаулам військо в поход викликати,
Бо вже недаром летять од Чорного моря птиці
І виють по балках і байраках вовки та лисиці:
Піднявся на нас Турчин з Татарвою,
Виступили в поле нелічоною ордою."

То голінний Остап Дашкович теє зачуває
Військо збірать зараз посилає.
Оттогді вже по городах не музики вигравали,
Осаули військовії по вулицях пробігали,

На винники, на лазники, на броварники гукали:
„Ви, грубники, ви, лазники, ви, винники, ви,
[броварники!
Годі вам по винницях горілок курити,
По броварнях пив варити,
По лазнях лазень топити,
Товстим видом мух годувати,
Сажи витирати!
Ходім з нами Турків, Татар воювати!“

То народ божий теє зачуває,
Усяк своє діло покидає,
Усяк худоби половину збуває,
Шаблю булатную,
Пищаль семипядную,
Доброго коня набуває,
Ради віри християнської,
Ради слави козацької
В поход з гетьманом Предиславом
І хоробрим лиментаром Остапом
Виступає.

Отже йдуть вони не день, не два, не три й не чо-
[тирі;
Бачать, птаство хижеє понад головами в них кру-
[жає;
Чують, звірє позаду і по боках квилить, проквиляє,
До побоїща смертного козаків провожає,
Здобич велику собі чує,
День і ніч свого визку й завивання не уймує.

Аж ось земля стугонить,
Курява в степу вище хмари стоїть,
Бусурманське військо ся зближає,
Кінським ржанням, людським криком ув уші
[козакам ударяє,
Не одному й жаху завдаває.

Гетьман Предислав Лянцкоронський.

Тогді гетьман Предислав
І хоробрий лиментар Остап
Наперед усіх виїзжають,
Шаблями блискають,
Богові молитви посилають,
Хрести покладають,
А потім усе військо на дві части розділяють,
Кіннеє супротив неприятеля одряжають,
А пішеє на засаді в байраках і чагарняках зоста-
[вляють.
„Держись же ти, друже Остапе," каже гетьман, „у
А я піду бусурманів зустрічати, [засаді,
Огнем та мечем їх привітати,
Кінськими копитами з гряззю топтати.
Держись, друже Остапе, не виходь з байраків,
Хоч який буде крик, хоч який буде грім.
Біг нам дав і силу в руки й одвагу в серце,
Може з нас один супротив десяти бусурманів
Слави козацької доказати. [стати,
А як стануть уже невірнії нас одолівати,
До байраків притискати,
Як стане крик наш орлів під небесами за хмари
Вовків сіроманців лякати, [заганяти,
В болота й комиші проганяти,
Як стане кров християнська байраки затопляти:
В той час прошу тебе, друже,
Яко мога швидче байраками ззаду поганих бусур-
[ман забігати,
Разом на них з самопалів гукати,
Міцно списами напирати,
Шаблями булатними голови невірнії стинати."

Так і сталось.
Помчались козаки, мов буйний вітер, знявшись з
Погнав велику ниву красноверхого маку. [поля,
Сидить хоробрий Остап Дашкович на засаді в бай-
Тяжко серце ниє, понирає, [раку.
Душа за козаками в степи уганяє,
Богові любезні голови козацькі поручає.

Кобзар Павло Гащенко.

Аж ось степи гудуть,
Гармати й самопали ревуть,
Крик і гром до небес уставає,
Орлів ширококрилих за хмари заганяє,
Вовки сіроманці з ляку по болотах, по комишах
[утікають,
Невірнії козаків до байраків притискають,
Кровю християнською байраки наповняють.

Оттогді вже пішії козаки не люльки попід кущами
Самопали та ладовниці рядили, [курили,
Байраками позад бусурман забігали,
Разом на них з самопалів гукали,
Міцно списами напирали,
Шаблями булатними голови незірнії стинали,
Озирнутись не давали,
Тяжко, тяжко розбивали;
Чотирьох тілько зоставляли:
Двох у Цариград до султана турецького з веселою
[вісткою посилали,
Двох до короля польського з козаками виправля-
[ли.

Тогді гетьман Предислав
І хоробрий лиментар Остап
По горах трупу верхи роз'їжжають,
Кругом себе поглядають,
Один одного не пізнають,
Бо димом мушкетним закурились,
Кровю невірною покрились.

Оттак-то наші колись воювали,
У Татар землі стародавні вкраїнські понад устям
[Дніпра одбивали,
Добичу свою побравши додому вертались,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Добром ділились.

ДУМА ТРЕТЯ.

Забравши гетьман Предислав
Понад устєм Дніпра у Татар
Стародавні вкраїнськії землі,
І каже Остапу Дашковичу:
„Щож тепер, друже Остапе, будемо чинити?
Як нам сії землі в своїй власті сохранити?
Щоб часом Турки й Татари знову оправившись
[на нас не напали,
Сіх предковічних земель у нас не одібрали?“

— „Не турбуйся, батьку,“ каже Остап:
„Звели тільки мені козаків зо жменю під свою хо-
[ругов зобрати,
То вже я знатиму, як сії землі од Турків і Татар
[обороняти.“

І вараз звелів у сурми сурмити, військо скликати,
До громади собирати.
А сам посеред громади вихожає
На всі сторони вклоняє,
До козаків промовляє:
„Позвольте, панове молодці, велику річ сказати,
Славне во віки вічнії діло розпочати!
Біг милосердний нам поміг
У бусурманів предковічні наші землі одбити,
Требаж тепер нам їх добре боронити,

Щоб часом зневаги славі козацькій не вчинити.
А коли хочете, панове, не тільки їх ворогам не по-
[пустити,
А ще й усе християнство собою як стіною од не-
[вірних заслонити,
Світлую славу на землі, вічнеє царство на небе-
[сах заслужити:
Треба нам велике й неслихане діло зробити,
Треба нам перед самим носом у Турків і Татар,
За порогами на Дніпровських островах Січ збуду-
Страх і боязнь усяку занехати, [вати,
Душі свої Господу Богу поручити,
Турків і Татар безустанне бити,
Слави козацької доказати.
Хто з вас, панове молодці, який-небудь великий
І попу на сповіді не об'явив; [гріх учинив
Хто з вас коли-небудь против Бога погрішив,
Або отця й неньку прогнівив:
Нехай тепер наперед лави виступає,
Битись безустанне з невірними присягає,
Щоб праведний Господь на полі й на морі його
[розсудив,
Душу його од тяжких гріхів слобонив".

То козаки, скоро теє зачували,
Зараз деякії наперед лави виступали,
Битись безустанне з невірними присягали,
Хрести покладали.
Тогді хоробрий
Остап Дашкович великую радість має,
Козаків оглядає:
В кого нема доброї рушниці, рушницею на-
[граждає;
В кого нема доброго коня, конем наділяє,
З козаками вози риштує,
Гармати й кулі готує,
В поход виступає.

А гетьман Предислав, на теє споглядаючи,
Хоч серцем і звеселився,

Остап Дашкович.

Що такий преславний поход на невірних
З найодважніщих лицарів зложився:
Але жаль-туга велика його обнимає,
Що вірний приятель його Остап навіки може
Гіркими сльозами вмився, [його покидає.
На булаву гетьманську похилився,
Такі слова промовляє:
„Дай же, братці, вам, Боже, щасливо воювати,
Турків, Татар бити,
Віру християнську боронити,
Славу козацькую на ввесь світ розсилати!
Прощай, друже Остапе!
Много літ земля стоїть,
А ще ні разу не видала,
Щоб чоловікові така велика та одважна дума,
Як тобі отсе, на душу спала!
Жаль мене великий по тобі, друже, обнимає,
Але козацьке моє серце з сеї радости й той жаль
[забуває.
Одмикайтеж, ключники, мурованії льохи,
Знахожайте старосвітські вина і меди;
Нехай козацтво в волю погуляє,
Сього великого дня повік не забуває!“

І зараз ключники важкими ключами старосвіт-
[ські льохи одмикають,
Бочки з винами та з медами достають,
Козакам ковші та чарки роздають,
Усіх угощають.
А гетьман Предислав свого вірного приятеля Оста-
[па поруч себе сажає,
В золотії кубки вина наливає,
На прощання угощає.
А тут кругом сурми сурмили, на бандурах вигра-
З самопалів та з гармат грімали, [вали,
Солодким медом та солодким вином кубки іспов-
Козаки козаків угощали. [няли,
А потім один з одним прощались,
На коней садились,
В поход виступали.

ЗАПОРОЖЖЯ (НИЗ)
МІСЦЯ, ДЕ БУЛИ СІЧІ.
РІКА БАЗАВЛУК
БАЗАВЛУК
НОВА СІЧ (ПОКРОВСЬКЕ)
СТАРА СІЧ (КАПУЛІВКА)
РІКА ЧОРТОМЛИК.
ВІЛОЗЕРСЬКИЙ ОСТРОГ
МИКИТИН РІГ
КАМІНКА
ТОМАКІВКА
ТОМАКІВКА
ОСТРОВ ХОРТИЦЯ
ДНІПРО
ВЕЛИКИЙ ЛУГ
КОНКА
КОНКА
БІЛОЗЕРКА
КАРАЙТЕВЕН
РОГАЧИК

Отже й пішли козаки понад Дніпром,
Прямо простуючи за пороги до острова Хортиці,
А тогді ще всі землі од Чигрина до самого Чор-
[ного моря
І по сей бік Дніпра до Азова
Пустували,
Густою травою, заввишки в чоловіка, заростали;
У траві куропатви й усякі птиці проживали,
Дикії коні по степу табунами гуляли,
Круторогії тури блукали,
Білорогії сугаки скакали,
Та степнії вітри од моря до моря широко літали.
Тогді хоч би сто герст за Чигрин пройшов,
Жадноїб душі християнської не знайшов;
Тільки погана Татарва кіньми де-не-де по степу
[виглядала,
По степу виглядала, себе забавляла,
Козака в степу виглядала,
Щоб його напавши зарубати,
Одежу кармазинну та оксамитну зняти,
Золота в кишенях пошукати,
Козацького коня орканом піймати,
Чуру малого у неволю взяти.
Отся-то погана Татарва
Й хороброго Остапа Дашковича з його лицарями
[в степу забачала,
Дивом великим дивувала,
Думала й гадала:
Кудиб се козаки в невеликій купі понад Дніпром
[простували?
Якого неприятеля воювать вони мали?
Але нападать на козаків боялась,
Поза травою ховалась,
Слідом оддалік, як собака вовка, провожала.
А як же вбачила, що вони на Дніпровський остров
[Хортицю прибували,
Рови на острові копали, вали висипали,
Хвої рубали, засіки бойовії складали,
Гострії палі дубовії тесали, Січ будували,
Гарматами її кругом риштували:
Тогді біжить у свої авули, миттю орду скликає,

З криком, з гамом, як чорная хмара, під Січ під-
[ступає.
Але козаки з гармат на їх ударяють,
Од Хортиці орду одбивають.
А потім з самопалами, з шаблями та з списами
Кінно у степ виступали,
З самопалів на Татарву усі разом густо повівали,
Списами міцно натискали,
По степу Татарву як полову розметали,
Коней у них одбивали,
Златосиніми киндяками та оксамитами тороки на-
[бивали;
Здобич побравши до Січи вертались,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Добром ділились,
Мед-вино коряками попивали,
На бандурах та на кобзах вигравали,
Душі побитих козаків поминали.

Оттак-то, панове, завелась тая людославная Запо-
Тая козацькая слава, [рожськая Січ,
Що по всьому світу дивом стала,
Що по всьому світу луговим гомоном рознеслась,
Туреччині та Татарщині добрим лихом знати да-
[лась,
Тай Ляхам ворогам у знаки вдалась.

ДУМА ЧЕТВЕРТА.

По гетьмані Предиславі гетьманував ще князь Дмитро Вишневецький, що, одважно воюючи, попався сердечний у руки Туркам і в Цариграді люто замучен. А по його смерті гетьманував князь Остап Ружинський. Сей гетьман луччий порядок в війську козацькому вчинив, Орду коло Білгорода розбив. А по смерті Остапа Ружинського гетьманував Вежик Хмельницький, прапрадід Богдана Хмельницького. Сей Орду під Заславєм тяжко розгромив і розігнав, слави немалої козацькому війську достав. А по його смерті вибрали гетьманом Івана Свірговського.

І скоро гармати заревли,
Сурми й бубни загули,
Козаки новому гетьманові булаву піднесли:
Як ось посли з молдавської землі прибувають,
Гетьманові до ніг упадають,
Оборонить Молдавію од Турків благають,
Великії дари, золотії кубки, ковші,
Шаблі дорогії в дар йому предлагають,
Оборонить їх од Турків гетьмана благають.
То гетьман Свірговський Іван дари од Молдаван
[бере,
Золотії кубки й ковші полковникам своїм роздає;

Князь Дмитро Вишневецький
(козак Байда).

Дорогії шаблі й булати бере,
Сотникам і отаманам роздає,
Сам на коня всідає,
Поміж військом проїзжає,
Як орел сизий поміж хмарами літає,
Велику добич собі чує-забачає,
Високо вгору уганяє,
Силу свою пробує-повіряє.

Отже й пішли козаки та на два шляхи,
А на третє на Чорне море.
А що первим шляхом то пішов сам гетьман Свір-
[говський,
А другим шляхом полковник Сава Ганжа,
А третім шляхом-водою,
Дніпровською глибиною,
То пішов кошовий отаман запоріжський Феська
[Покотило.
Він на чайках з хоробрими Запоріжцями висту-
[пає,
До устя Дністра й Дуная Чорним морем прибуває,
Обоє устя човнами своїми заступає,
Ні одного судна турецького до Молдавії Туркам
[на одсіч не допускає.
А гетьман Свірговський із Савою Ганжею до го-
[рода Сороки прибували,
Турків під городом великий табор знахожали,
З гармат на них грімали,
З самопалів густо повівали,
Пашу турецького Кара-Мустафу в полон брали,
До короля у Варшаву одсилали.
А потім козаки назад уступили,
Золота й срібла од Молдаван брати не схотіли,
Тільки меди та вина дорогії в дяку принимали,
Один одного частували,
На радощах в Молдавії ликували.

А як стали козаки до Бесарабії простувати,
Мимо города Килії прохожати:

Кобзар Остап Вересай.

То зустрів їх якийсь Ормянин лукавий,
Радючи гетьманові до города Килії з військом при-
Приступом його добути: [вернути,
„Бо Турки," каже, „великії клади в Килії малим
[військом охраняють,
Поки козаки додому вернуться, піджидають,
А потім," каже, „тії великії клади до султана
[провадити мають."

Тогді гетьман Свірговський тай не схаменувся:
Великого промаху дав,
Ормянину, превражому сину, віри поняв,
З військом під Килію, хорошенько не оглядів-
[шись, сунувся.
Ой щеж козаки й на вали не ступили,
А вороні коні під ними чогось засмутили;
Ох іщеж і обідня пора не настала,
Як піднялась ізпід землі полуночна чорная хмара,
Бочки пороху під козаками зривала,
Козаків з їх гетьманом високо вгору піднимала,
Довго вертівши під небесами,
По пісках, по корчах, по білому камінню розки-
[дала.
І вже тогді й ріднаяб мати не пізнала,
Де голова пана Йвана лежала.

А тимчасом Турки зза мурования городського ви-
На обоз козацький вдаряли, [бігали,
Козаків багацько вистинали,
Багацько й у неволю похватали;
А більше то горе, що Кішку Самійла в неволю
Которого козаки за рідного батька мали, [взяли,
Не раз, не два й за кошового його обірали,
Велику надію на його в войні покладали.
А потім невірнії довго ще по полю наших гнали,
Аж поки ночнії тумани козаків кругом обгортали
І як орел своїх діток закривали.

Ой не веселож було козакам додому тогді вер-
[татись:
Свого гетьмана втерявши, стид і сором був перед
[люд хрещений показатись.
Тогді-то вже бандурники й кобзарі од села до села
[по Вкраїні прохожали,
Помин гетьманові Свірговському одправля-
[ли,
Славнії діла його люду божому оповідали,
На бандурах та на кобзах вигравали,
Пісні жалібнії про його прокладали:

„Як того пана Йвана,
Що Свірговського гетьмана,
Та як бусурмани піймали,
То голову йому рубали,
Ой голову йому рубали
Та на бунчук вішали,
Та у сурми вигравали,
З його глумували.
А із низу хмара стягала,
Що воронів ключа налітала,
По Вкраїні тумани клала,
А Вкраїна сумувала,
Ой Вкраїна сумувала,
Свого гетьмана оплакала.
Тогді буйні вітри завівали:
„Деж ви нашого гетьмана сподівали?“
Тогді кречети налітали:
„Деж ви нашого гетьмана жалкували?“
Тогді орли загомоніли:
„Деж ви нашого гетьмана схоронили?“
Тогді жайворонки повилися:
„Деж ви з нашим гетьманом простилися?“
— „У глибокій могилі,
Біля города, біля Килії,
На турецькій лінії.“

ДУМА ПЯТА.

Незабаром після смерти Свірговського
Козаки раду в Чигрині собірали,
Усіх сотників і полковників ізкликали,
Гетьманом Богдана Ружного наставляли.

Вид Чортомлицької Січи.

То не вітер буйний по степах виє-завиває
То не хан татарський на Вкраїну військо своє [насилає,
Щоб воно Вкраїну, рідну мати нашу, безневинно [плюндровало,
Жінок та діток та добро наше в полон брало-забі- [рало,
Коней та овець, усю божую скотину в свої дже- [рела заганяло,

Козацькі холіви розбивало й розоряло:
То голінний Богданко усіх козаків у громаду со-
Усіх козаків, і служивих і простих, [зиває,
І сусідів і підсусідків, і хорунжих
І прочих иних старших,
Усіх хоробрих сотників і полковників укупу зши-
До громади собірає, [вае, скликає,
А сам по середині вихожає,
Святим містам три поклони покладає,
А на чотирі сторони по одному поклону,
Та козакам один поклон,
Та ще сотникам та полковникам один поклон;
До Бога молитву читає,
А до козаків до всієї громади так промовляє:
„То не вітер буйний по степах вие-завиває,
То не хан татарський на Вкраїну військо своє на-
[силає,
Щоб воно Вкраїну, рідну мати нашу, плюндру-
[вало,
Жінок та діток та добро наше в полон брало-
[забірало,
Коней та овець, усю божую скотину в свої дже-
[рела заганяло,
Козацькі холіви розбивало й розоряло:
То король Польщі нам і вам подарок висилає,
Великий дар дарує,
Нас і вас шануючи й поважаючи.
Хоче він, щоб ви, братці, хоробрії козаки това-
[риші,
За його, короля Польщі, Бога молили,
Та йому, королю Польщі, як Богові, що живе
[високо на небі,
По вірі й по правді служили:
Ляхів би не били,
А з ними, як з рідними братами, жили,
На Москалів би нападали,
Татарів би побивали й воювали.
А за сеє вашому гетьманові,
Голінному Богданкові,
Тай вам з ним великий дар дарує;

А той великий подарок-дар: булава золота,
Та хоругва з срібла,
Та бунчук з жеребця.
Та ще той король Польщі пише-приписує:
„Хай, ка, твої козаки товариші служать мені ві-
[рою й правдою,
Як великому тому Богові, що живе високо на небі,
А як не будуть служить мені вірою й правдою,
То я їм тогді другий подарок подарую,
Хоробою їх порадую,
Хоробою тяжкою та важкою."

А козаки теє зачували,
До свого отамана промовляли:
„Отсеж нам король Польщі великий подарок-
[дар дарує,
А не послужим ми йому вірою й правдою'
То й хоробою, бач, якоюсь нас порадує.
Якоюж то хоробою?
Чи не слободою?
Та як би вже отою хоробою, що слободою,
То всім нам товаришам козакам
Инших дарів і не треба;
Служилиб ми йому, королю Польщі, по вірі й по
[правді,
Як тому Богові, що живе високо на небі,
Ляхів би не били,
І з нима, як з рідними братами, жили,
На Москалів би нападали,
Татарву би воювали,
І во віки вічнії
Не злом, а добром та молитвою
Свого пана великого,
Короля Польщі іменитого,
Як батька шанували."
Отсе казавши тай замовчали.

Тогді гетьман голінний Богданко
До писаря свого
Хоми Безродного

Та до курінних, прохаючи, підступає,
І одного й другого барзо випитує-сповідує,
Те й друге так і так викладує,
Поход під Турка козакам обіщує
Та велику здобиченьку на поході великому.

Так і так козаки громаду свою розкладали,
Велику пораду мали,
У поход виступали:
Козаки запорожськії з кошовим своїм Нечаєм
Чорним морем під татарський город Кефу під-
[пливали,
Козаки гетьманськії з гетьманом Богданком
Румом тудиж через Перекоп простували,
Коло самої лінії перекопської татарську велику
Мов баба буряки, рубали, [орду розбивали,
Мов молотник у клуні ціпом солому, розметали,
До города Кефи прибували,
Той город плюндрували,
Бідних невольників із неволі визволяли.
А як стали до Бакчисарая й Козлова козаки ся
[зближати,
Стали їх посли од хана переймати,
Гетьманові до ніг упадати,
Купи червонців перед ним насипати.
То голінний Богданко й кошовий Нечай
Жовтими чобітьми тії купи червонців розгор-
[тали й розкидали,
Козакам на тютюн оддавали,
Самі примиря з кримським ханом приймали,
Весело додому з славою великою повертали,
Мимо города Килії прохожали,
На город ударяли,
Город до остатку руйнували,
Усіх Турків і Ормян вистинали,
Поминки гетьманові Свірговському справляли.

Та за тогож короля Степана
Ще раз козаки за віру християнську в похід ви-
[ступали,
Мимо самого Перекопа на Турка через черкеську
[землю простували,
Турка рубали й плюндрували,
Добичу велику в його одбивали,
Та тут же й гетьмана свого під горою під густою
[рокитою знахожали,
Глибоку могилу копали,
На могилі курган насипали,
Біля кургана-могили коня турецького гетьман-
[ського зоставляли,
Похорон гетьманові Богданкові правили-одпра-
Тут йому й повік лежати! [вляли.
Добичу свою побравши, додому верталися,
Богові молилися,
Спасителю хрестилися,
Добром ділилися.

ДУМА ШЕСТА.

Не довго Богданко гетьманував,
Милосердному Богу душу оддав.
Тогді козаки по йому як по рідному батькові
Раду собірали, [сумували,
Івана Серпягу, що звався й Підковою, гетьма-
[ном настановляли,
І зараз з ним, сівши в човни,
На Чорнеє море заодно з Запоріжцями висту-
Далеко Чорним морем гуляли, [пали,
На турецьку землю простували.

А по Чорному по глибокому моречку,
Та по широкому та по далекому Дунаєчку
Злая буря вихожає-виступає,
Козаків до землі чуждої провожає,
А із низу буйний вітер віє-повіває,
А по Чорному моречку супротивна хвиля вставає
Та по Чорному морю вовком-сіроманцем лає й
[гукає.

Збіралися козаки товариші, всі хоробрі Запо-
Про тую бурю міркувати, [рожці,
Тихої погодоньки понад синім морем-Дунаєм
[піджидать.
А злая буря все більш виступала
Тай ні трошки по Чорному морю глибокому,

По Дунаєчку далекому та широкому,
Тая буря не внимала,
А все злійш громом по небу тарахтала,
А блискавка між хмарами лискала.

Оттогді гетьман Івасенко Серняга
Козаків товаришів до себе підзиває,
До козаків товаришів так і так промовляє:
„Ой ви, панове, рідної мої братці,
Хоробрії мої товариші, козаки Запорожці!
Слухом ніколи не слухано,
І видом ніколи не видано,
Щоб такая буря злая
На козаків так міцно виступала й уставала,
Щоб таким громом-блискавкою тарахтала й ли-
[скала,
Та щоб ви, панове товариші, ось так довго-
[довгенько стояли,
Тихої погодоньки біля моря-Дуная піджидали."

А козаки теє зачували
Тай усі замовчали.
„Колиж ми тої бусурманщини лякалися?"
Каже знову гетьман:
„Колиж таки ми від неї де-небудь ховалися?
А теперечки не то бусурманщини, але й бурі зля-
Тихої погодоньки піджидаючи [калися,
Та на злую й лихую бурю жалуючи,
Зовсім надірвалися."

А козаки теє зачували
Тай усі мовчки замовчали,
Барзо, барзо рахували,
Нічого не промовляли,
Один на одного споглядали.
В поход виступали.

Іван Серпяга-Підкова.

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN

Отсеж ідуть вони не день, не два, не три й не
[чотирі.
А злая буря лихая по Чорному моречку
Та по далекому Дунаєчку
Барзо унимала,
Тай супротивная хвиля в свої домовини, в ков-
[банюги забігала,
Та там і пропадала.
А козаки Богові молитви посилали,
По три поклони покладали,
Відпочиння мали.

А потім всі козаки в поход виступали
Із своїм хоробрим гетьманом,
Серпягою Йваном,
Тяжко нехриста розбивали,
Думали й гадали,
Тай під городом Керманом
Із бусурманським султаном
Примиря мали:
У його всю худобу віднімали,
Усіх Татар-буряків розбивали,
Тихою погодонькою
З гарною добиченькою
Додому привертали.

А на другий рік з тим же гетьманом
Козаки в Волощину ходили,
Господаря волоського Петра в турецьку землю
А свого гетьмана, [прогнали,
Серпягу Йвана,
Господарем над Волохами настановили.
Але Турок листи до короля до Степана засилав,
Голову Серпяжину видать прохав;
А як не видаєть, то військом вдарити на Польщу
[страшав,
Тай Волохам з Цариграда не ласкаво бунчуком
[махав.

То Ляхи з Волохами великий страх собі мали,
Пана Серпягу до города Львова на бенкет лестно
Вином та медом частували, [закликали,
Голову йому одрубали,
До султана турецького посилали.
А козаки, тіло його взявши,
У Канев привізши,
Чесно поховали.

ДУМА СЕМА.

Отож скоро пронеслась чутка по Вкраїні,
Що гетьмана Серпягу Ляхи вже згубили:
Зараз козацтво з старшиною до Чигрина прибу-
[вало,
Гетьманом Якова Жаха, Серпягового друга, наста-
На Волохів виступало. [новляло,
А Волохи того не ждуть, не гадають,
Мед-вино з Турками в Букаресті попивають,
Аж ось козаки під мури городські прибувають,
З гармат гукають,
Мури розбивають,
У город ухожають,
З самопалів густо повівають,
Усіх Турків і Волохів, як пух розметають.
А потім самих главних пузанів, що видали на
[смерть Серпягу, половили,
Серед міста повішали, надпись над ними прибили:
„Оттак зрадці й віроломці пропадають,
Що правди й одваги в серці не мають,
Свого батька ради страху турецького погу-
[бляють."

А потім скарби великії в Волощині забірали.
Додому весело повертали.

Ой не вспілиж козаченьки добро поділити,
Як надійшли суровії од короля Степана листи.

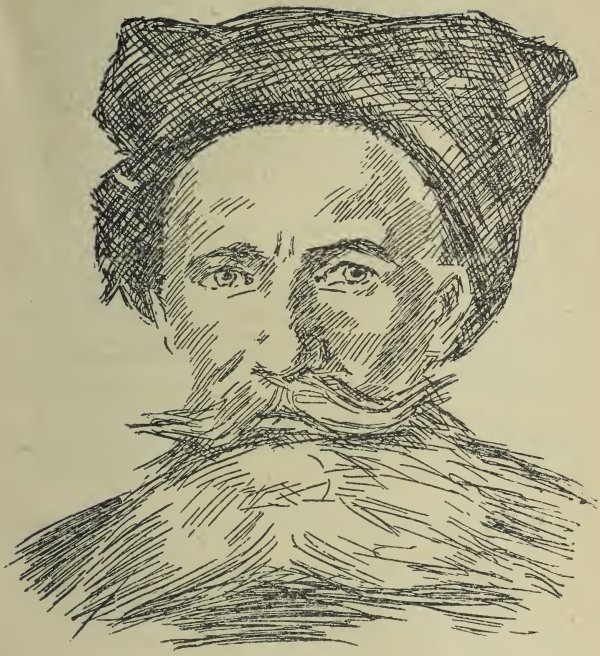

Криштоф Косинський.

Ой не вспілиж козаченьки на радощах погуляти,
Як став король Степан Жаха на суд за Волохів
Але Жах добре догадавсь, [звати.
У Каневськім монастирі під чорною рясою
[сховавсь,
Королеві в руки добровольне не оддавсь;
Але вже сердега й од булави гетьманської одцу-
З світом навіки попрощавсь, [рався,
Богові єдиному служити почав,
Щоб милосердний Біг грішную душу його в цар-
[ство небеснеє приняв.

Оттогді вже козаки раду собірали,
Нового собі гетьмана з полковників Семена Скало-
[зуба вибірали.
То гетьман Скалозуб, бажаючи дуже Турка за
[Серпягу й Жаха покарати,
Зачав до обозу козаків великую силу стягати:
А потім сівши на запорожськії чайки,
Дніпром на Чорнеє море до острова Тендрова ви-
[пливав,
На острові Тендрові одпочинок мав,
Козаків під городи турецькії приморськії на роз-
[глядини посилав.

От у той-то час, панове, із города з Трапезонта
[виступала ґалєра,
Трьома цвітами процвітана-мальована:
Ой первим цвітом процвітана —
Златосиніми киндяками побивана,
А другим цвітом процвітана —
Гарматами арештована,
Третім цвітом процвітана —
Турецькою білою габою покровена.
Ой у тій ґалєрі Алкан-паша, трапезонське княжа,
[гуляє,
Маєть собі ізбраногно люду: сімсот Турків, яни-
[чар штириста
Та бідного невольника півчварта-ста,

Без старшини військової.
Первий старший між ними пробувавть Кішка Са-
[мійло, пан кошовий,
Другий Марко Рудий, суддя військовий,
Третій Мойсій Грач,
Військовий трубач,
Четвертий Лях Бутурлак, ключник ґалєрський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був три годи в неволі,
Десять літ як став по волі,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного.
От у тій-то ґалєрі вони од пристані далеко од'їз-
Чорним морем далеко гуляли, [жали,
Против города Кефи великий та довгий одпочи-
[нок мали.
Ой представитьсяж Алкану-паші сон дивен,
[барзо дивен, на прочудо!
То Алкай-паша,
Трапезонське княжа,
На Турків-яничар, на бідних невольників покли-
[кає:
„Турки, каже, Турки-яничари, і ви, бідні неволь-
[ники!
Который би мог Турчин-яничар сей сон одгадати,
Мог би йому три гради турецькії дарувати;
А который би мог бідний невольник одгадати,
Мог би йому листи визволені писати,
Щоб не міг нігде ніхто зачіпати."

Сеє Турки зачували,
Нічого не сказали;
Бідній невольники хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між Турків Лях Бутурлак,
Ключник ґалєрський, сотник переяслав-
Недовірок християнський: [ський,

„Як же, каже, пашо, твій сон одгадати,
Що ти не хочеш нам повідати?“

— „Такий мені, небожата, сон приснився,
Що бодай ніколи не явився!
Видиться, моя ґалєра, цвітована-мальована,
Стала вся обідрана, на пожар спускана;
Видиться, мої Турки-яничари стали всі в пень
[порубані;
А видиться, мої невольники, котрії були з не-
То всі стали по волі; [волі,
Видиться, мене отаман Кішка на три части
У Чорнеє море пометав.“ [розтяв,

То Лях Бутурлак теє зачував,
Словами промовляє:
„Алкан-пашо, трапезонське княжа,
Молодеє паня!
Сей тобі сон не буде німало зачепати,
Скажи тільки мені лучче бідного невольника
З ряду до ряду сажати, [доглядати,
По два, по три кайдани на руки й на ноги на-
З ряду до ряду сажати, [бивати,
Червоної таволги по два дубця брати,
По шиях затинати,
Кров христіянську на землю проливати.“

То як скоро теє Турки зачували,
Од пристані ґалєру ще дальше одпускали.
Бідній невольники до опачин руками приймали,
Широглибокої морської води доставали.
То як скоро теє зачували,
Од пристані ґалєру ще дальше одпускали,
До города Козлова, до дівки Санджаківни на за-
[льоти поспішали.

То дівка Санджаківна на встрічу вихожала,
Алкана-пашу в город Козлов зо всім військом
[затягала,

Алкана за білу руку брала,
У світлиці-камяниці зазивала.
За білу скамю сажала,
Дорогими напитками напувала.
А військо серед ринку сажала,
Медом-горілкою вгощала.
То Алкан-паша,
Трапезонське княжа,
Не дуже дорогії напитки вживає,
Як до ґалєри двох Турчинів на підслухи посилає,
Щоб не міг Бутурлак Кішку Самійла одмикати,
Поруч себе сажати.
От як тії два Турчина до ґалєри прибували,
То Кішка Самійло, отаман запорожський, словами [промовляє:
„Ой, Ляше Бутурлаче, брате старесенький!
Колись і ти був у такій неволі, як ми теперя.
Добро нам учини,
Хоч нас старшину одомкни.
Нехай би й ми в городі погуляли,
Панське весілля знали."

А Лях Бутурлак: „Ой, Кішко Самійлу, отамане
Батьку козацький! [запорожський,
Добро вчини,
Віру християнську під ноги підтопчи,
Хрест на собі поламни.
А як будеш віру християнську під ноги топтати,
Будеш у нашого пана молодого за рідного брата [пробувати."
То Кішка Самійло теє зачував,
До його промовляв:
„Ой, Ляше Бутурлаче, недовірку християн-
Бодай же ти того не дождав, [ський!
Щоб я віру християнську під ноги топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю приймати,
А буду віру християнську й славу козацьку по вік
Ваша віра погана, [шанувати:
Земля проклята!"

Скоро Лях Бутурлак теє зачуває,
Кішку Самійла в щоку затинає:
„Ой, каже, Кішко Самійлу, отамане запорожський!
Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії й нові ґайдани направляти,
Ланцюгами впоперек втрое буду брати!"
То як скоро тії два Турчина теє зачували.
До Алкана-паші прибували:
„Алкан-пашо, трапезонське княжа!
Безпечне гуляй:
Доброго й вірного ключника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає."

То Алкан-паша, трапезонське княжа, великую [радість мало,
Пополам дорогії напитки розділяло:
Половину на ґалеру одсилало,
Половину з дівкою Санджаківною вживало.

Став Алкан-паша дорогії напитки пити-підпивати,
Стали умисли козацьку голову ключника роз- [бивати:
„Господи! є в мене що й спити і сходити,
Тільки ні з ким об вірі християнській поговорити!"
До Кішки Самійла прибуває,
Поруч себе сажає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубка в руки наливає.
То Самійло Кішка по два, по три кубка в руки [брав,
То в рукава, то в пазуху скрізь третю хустку до- [долу пускав.
А Лях Бутурлак по єдиному випивав,
Та так напився,
Що з ніг звалився.
Тогді Кішка Самійло Ляха Бутурлака на ліжку, [як дитину, спати клав,
Сам вісімдесять чотирі ключі зпід голів виймав,

На пяти чоловік по ключу роздавав:
„Козаки панове! добре майте,
Один одного одмикайте,
Але кайданів із рук і з ніг не скидайте,
Полуночної години дожидайте."

Тогді козаки один одного одмикали,
Кайданів із рук і з ніг не скидали,
Полуночної години дожидали.
А Кішка Самійло чогось одгадав,
За бідного невольника ланцюгами втроє себе
Полуночної години дожидав. [приняв,
Стала полуночна година наступати,
Став Алкан-паша з військом до ґалєри прибувати.
Та до ґалєри прибував,
Словами промовляв:
„Ви, Турки-яничари, помаленьку ячіте,
Мого вірного ключника не збудіте,
Саміж добре поміж рядами прохожайте,
Всякого чоловіка оглядайте,
Бо він тепер підгуляв,
Щоб кому пільги не дав."

То Турки-яничари свічі в руки брали,
Поміж рядами прохожали,
Всякого чоловіка оглядали.
Біг поміг, за замок руками не приймали.
„Алкан-пашо, безпечне почивай:
Доброго й вірного ключника маєш:
Він бідного невольника з ряду до ряду посажав,
По два, по три старії кайдани й новії посправляв,
Кішку Самійла ланцюгами втроє приняв."

Тогді Турки-яничари в ґалєру вхожали,
Безпечне спати полягали,
А которії хмелнії були, на сон знемогали,
Коло пристані козловської спати полягали.
А Кішка Самійло полуночної години дождав,
Сам між козаків устав,

Кайдани із рук і з ніг у Чорнеє море поскидав,
У ґалєру вхожає,
Козаків пробужає,
Шаблі булатнії на вибір вибірає,
До козаків промовляє:
„Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не вчиніте,
Ні которого Турчина в ґалєрі не збудіте."

То козаки добре зачували,
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорнеє море пометали,
Ні одного Турчина не збудили.
Тогді Кішка Самійло до козаків промовляє:
„Ви, козаки молодці, добре, братія, майте,
Од города Козлова забігайте,
Турок-яничар в пень рубайте,
Которих живцем у Чорнеє море кидайте."

Тогді козаки од города Козлова забігали,
Турок-яничар в пень рубали,
Которих живцем у Чорнеє море повкидали.
А Кішка Самійло Алкана-пашу з ліжка взяв,
На три части розтяв,
У Чорнеє море пометав,
До козаків промовляв:
„Ви, панове молодці, добре дбайте,
Всіх у Чорнеє море кидайте,
Тільки Ляха Бутурлака не рубайте,
Между військом для порядку за яризу військово-
го зоставляйте!"

Тогді козаки добре мали,
Всіх Турків у Чорнеє море пометали,
Тільки Ляха Бутурлака не зрубали,
Между військом для порядку за яризу військово-
го зоставляли.
Тогді ґалєру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.

Аж ось у неділю,
У полуденну годину,
Лях Бутурлак од сна пробужає,
По ґалєрі поглядає,
Що ні одного Турчина в ґалєрі немає.
Тогді Лях Бутурлак із ліжка вставає,
До Кішки Самійла прибуває,
У ноги впадає:

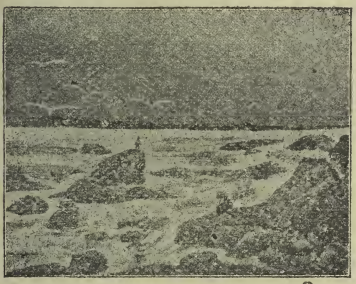

Ненаситець.

„Ой, Кішко Самійлу, отамане запорожський,
Батьку козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був на останці віка мого на тебе!
Біг тобі допоміг неприятеля побідити,
Та не вмітимеш у землю християнську входити.
Добро ти вчини,
Половину козаків у окови до опачин посади,
А половину в дороге турецьке плаття наряди.
Як будемо од города Козлова до города Цариграда
[гуляти,
Будуть із города Цариграда дванацять ґалєр ви-
[бігєти,

БудутьА лкана-пашу з дівкою Санджаківною по
[зальотах поздравляти:
То як будеш одвіт оддавати?“

Як Лях Бутурлак навчив,
Так Кішка Самійло, отаман запорожський, й
учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину в дороге турецьке плаття нарядив.
Стали од города Козлова до города Цариграда
[гуляти,
Стали з Цариграда дванацять ґалєр вибігати
І ґалєру з гармати торкати,
Стали Алкана-пашу з дівкою Санджаківною по
[зальотах поздравляти.
То Лях Бутурлак чогось догадав,
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по грецьки,
У-друге по турецьки,
Каже: „Ви, Турки-яничар ! помаленьку, братія,
Од ґалєри одверніте, [ячіте,
Бо тепер він підгуляв, на впокої спочиває,
На похмілля знемогає,
До вас не встане,
Голови не зведе.
Казав: „Як буду назад гуляти,
То не буду вашої милости й повік забувати.“

Тогді Турки-яничари од ґалєри одвертали,
До города Цариграда убігали,
Із дванацяти штук гармат грімали,
Яссу воздавали.
А козаки добре собі дбали,
Сімдесять гармат собі арештовали,
Яссу воздавали,
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті, і низенько вклоняли:
„Хвалим Тя, Господи, й благодарим!

Були тринацять год у неволі,
А тепер чи не дасть нам Біг хоч на час по волі!“

А у Тендері острові Семен Скалозуб з військом
[на заставі стояв,
Та на тую ґалєру поглядав,
До козаків словами промовляв:
„Козаки, панове молодці!
Що сія ґалєра, чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду королевського має,
Чи за великою добиччу ганяє?
То ви, панове, добре майте,
По дві штуки гармат набивайте
Тую ґалєру з Грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.
Коли Турки-яничари, то в пень рубайте,
Колиж бідної невольники, то помочи дайте.“

Тогді козаки промовляли:
„Семене Скалозубе, гетьмане запорожський,
Батьку козацький!
Сія ґалєра не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду королевського має,
Ні за великою добиччу ганяє,
А може се бідний давній невольник із неволі вті-
[кає.“

— „Але ви, братці, каже гетьман, віри не дай-
Хоч по дві гармати набивайте, [майте,
Тую ґалєру з Грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.
Як Турки-яничари, то в пень рубайте,
А як же бідний невольник, то помочи дайте.“

Тогді козаки, як діти, не гаразд починали,
По дві штуки гармат набивали,

Тую ґалєру з Грозної гармати привітали,
Три доски в судні вибивали,
Води Дніпровської напускали.

Тогді Кішка Самійло, отаман запорожський, сам
[на чердак виступав,
Червоної хрещатії давні корогви з кишені вини-
Розпустив, до води похилив, [мав,
Сам низенько вклонив:
„Козаки, панове молодці!
Сія ґалєра не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду королевського має,
Ні за великою добиччу ганяє,
Се єсть бідний давній невольник Кішка Самійло
[з неволі втікає!
Були тринацять год у неволі,
Тепер чи не дасть Біг хоч на час по волі!“

То козаки в каюки скакали,
Тою ґалєру за мальовані облавки брали,
Та на пристань стягали,
Од дуба до дуба на Семена Скалозуба паювали,
Тую ґалєру на пристань стягали.
Тогді златосиній киндяки —
На козаки,
Златоглави —
На отамани,
Турецьку білую габу — на козаки на біляки,
А ґалєру на пожар спускали,
А срібло-злато на три части паювали:
Первую часть брали,
На церкви накладали:
На святого Межигорського Спаса,
На Трехтомировський монастир,
На святую Січовую Покрову давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх встаючи й лягаючи милосердного Бога
[благали;

А другую часть поміж собою паювали,
А третю часть брали,
Очертами сідали,
Пили та гуляли,
Із семипядних пищалей грімали,
Кішку Самійла по волі поздравляли:
„Здоров, кажуть, здоров, Кішко Самійлу, отамане [запорозький!
Не загинув єси в неволі,
Не загинеш з нами козаками по волі!“

ДУМА ВОСЬМА.

Раді були козаки, що Кішку Самійла знову між
[собою мали,
Але скоро їх друга недоля постигала:
Сила велика Турків на морі на їх коло города
[Керчи напала,
Кругом кораблями та ґалєрами їх човни обгорта-
Козаків розбивала, [ла,
Которих у Чорному морі потопила,
Которих живцем у неволю з самим гетьманом Ска-
[лозубом забрала.
Оттогді-то козаки на бусурманській землі пропа-
Тяжко, тяжко жалкували, [дали,
Плачучи гірко, свою рідну Вкраїну споминали.
Тогді далася бідному невольнику тяжкая неволя
[добре знати:
Кайдани руки й ноги поз'їдали,
Сирая сириця до жовтої кости тіло козацькеє про-
[їдала.
То біднії невольники на кров, на тіло поглядали,
Об вірі християнській гадали,
Землю турецькую,
Віру бусурманськую
Проклинали:
„Ти, земле турецькая,
Ти, віро бусурманськая!
Ти єси наполнена сребром, златом і дорогими на-
[питками,

Тільки що бідному невольнику на світі не вільно,
Що бідній невольники в тобі пробувають,
Празника Рождества, ні Воскресенія не знають,
Усе в неволі проклятій,
На каторзі турецькій
На Чорнім морі пробувають,
Землю турецькую,

Кобзар (з рисунку Жемчужнікова).

Віру бусурманськую
Проклинають:
Ти, земле турецька,
Ти, віро бусурманська,
Ти, розлуко християнська!
Уже бо ти розлучила не єдиного за сім літ вой-
Мужа з жоною, [ною
Брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою!"

Ой поклоняєтьсяж бідний невольник із землі ту-
Із віри бусурманської, [рецької,
У городи християнські
До отця, до матусі.
Ой не можеж він їм сам поклонитися,
Тільки поклоняється голубоньком сивеньким:
„Ой ти, голубонько сивенький!
Ти високо літаєш,
Ти далеко буваєш.
Полини ти в городи християнські
До отця мого, до матусі,
Сядь-пади,
На подвірі отцевськім жалібненько загуди,
Об моїй пригоді козацькій припомяни:
Нехай отець і матуся мою пригоду козацьку зна-
Статки-маєтки збувають, [ють,
Великії скарби собірають,
Головоньку козацькую з тяжкої неволі визволя-
Бо як стане Чорне море согрівати, [ють;
То не знатиме отець-мати,
У которій каторзі шукати:
Чи в пристані козловській, чи в городі Цариграді
[на базарі.
Будуть ушкали Турки-яничари набігати,
За Червонеє море у орабську землю запродавати,
Будуть срібло-злато не лічачи,
Сукна дорогії не мірячи
За їх брати.
Ой визволь, Боже, бідного невольника на свято-
На край веселий [руський берег,
Між народ хрещений!“

ДУМА ДЕВЯТА.

Ой у нашій у славній Вкраїні
Бували колись престрашні злигодні, бездольні
Бували й мори й військові чвари. [години,
Ніхто Вкраїнців не рятував,
Ніхто за їх Богові молитов не посилав,
Тільки святий Бог наших не забував,
На великі зусилля, на відповіддя держав,
Тільки Бог святий знав,
Що він думав, гадав, замишляв,
Як невзгодини на вкраїнську землю посилав.

Ой тож була найгіршая, найстрашніща чвара,
Що з Ляхами та за віру православну стала.
Задумали нечестивії Ляхи церкву православну
Унію на Вкраїну впроважати, [руйнувати,
Благочестіє скореняти,
Народ християнський у віру кателицьку ввертати.
Але наші на те не приставали,
Мечем свою предковічну віру од Ляхів і ксьонзів
[обороняли.
Тогді окаянні Ляхи гетьмана нашого Косинського
У каменний стовб замурували, [піймали,
А на Вкраїну жолнірів наслали,
І церквах з голими шаблями порозставляли,
Щоб вони ґвалтом народ християнський
Молитись по лядськи примушали;

Попів наших православних із олтаря проганяли,
Підсмиканих ксьонзів на їх міста у престола
[поставляли.
Оттак Ляхи над святою вірою глумились
Бога не страшились,
Людей не стидились!

Селянська біда.

А тимчасом велено жолнірству в городи
[українські вступати,
Вибрать нового гетьмана не давати,
Народ силою в кателицтво повертати.
Але наші у городі в Чигрині раду собірали,
Думали й гадали,
Довго, довго рахували,
На гетьманство Павла Наливайка, хороброго ли-
Богу помолились, царя, обірали,
Із Ляхами биться безустанне за святую віру зго-
[ворились.
Ой не день і не два Ляхи Вкраїну плюндрували,
Ні на часиночку одпочиння не мали,
Коней навзаводах день і ніч держали,
До гетьмана Наливайка дорогу верстали.
А гетьман хоробрий Наливайко що він думає-
[гадає,
Що він за долю товаришів своїх замишляє?

Тільки Бог святий знає,
Що йому на помоч помагає.
Ізза гори хмара виступає,
Виступає, вихожає,
До Чигрина громом вигрімляє,
На вкраїнську землю блискавицею лискає.
То Поляки через три ріки три переходи мали
Тай біля третього переходу станом стали,
Пустили коней на попасання,
Самі собі дали на три години одпочивання.
А що гетьман Наливайко думає-гадає?
Що він на незгоду Ляхів замишляє?
Тільки Бог теє святий знає,
Що йому на помоч помагає.

То не хмари по небу громом святим вигрімляють,
То не святих вони до Бога провожають:
То Ляхи в бубни вдаряють,
У свистілки та в труби вигравають,
Усе військо своє до купи в громаду скликають,
Щоб ішли всі до громади на послухання,
Слухати гетьмана Жолковського оповідання.
Отто й прийшли, усі рядом стали,
Усі рядом стали тай замовчали,
Гетьманську оповідь слухати зачали,
А послухавши, коней сідлали,
Через Білу річку переход великий мали,
Мости мостили,
Греблі гатили,
Кілля забивали,
Горзину та дряницю клали,
Через Білу річку переход великий мали.
А перейшовши, огороди та шанці робили,
Ув окріп гармати становили,
А перед гарматами три хрести вколотили:
А що первий хрест, то Сомино висить,
Сомино висить, барзо голосить.
А що другий хрест, то Богун висить,
Богун висить, шаблюкою лопотить.
А що третій хрест, то порожній стоїть,

Усіх инших козаків до себе піджидає,
Козаків піджидає, козаків оглядає:
Хто первий підійде,
Того гармата вбє;
Хто другий добіжить,
Того самопал цапне;
Хто третій підскочить,
Той хреститься буде,
Хреститься буде й молиться стане:
Що хрест з осоки, то його надбане.

А козаки гляділи, у вічи вбачали,
Проміж себе бурковали-рахували,
Три корогви на забачення Ляхам становили,
На корогвах уговор-рядну писали:
„Вірному православному християнству миром мир
А Ляхам-ворогам пекельний пир!
В кого хрест, на того й хрест!"

Отсеж і пішли Ляхи
На чотирі шляхи,
А козаки Ляхів на всі сторони по всім хрестам [колотили.
Ляхи опрощення просили, та не допросились:
Не таківські козаки, щоб опрощення дали,
Не таківськіж і Ляхи, щоб напасть забули.
Ой не забули своєї пригоди прокляті Ляхи, не за- [були,
Вони все теє козакам спомянули,
Як козаків під кормигу свою лядську знову підвернули.
А тепер побачивши, що з козаками худа справа [воюватись,
Стали на хитрощі підійматись:
Ніби-то примиря з гетьманом Наливайком брали,
Хрест цілували,
Покинути всяку вражду на євангелії присягали.
Але незабаром знов свою присягу поламали,
Гетьмана Наливайка та полковника Лободу
Та сотника та суддю

До Варшави лестно зазивали,
У темницю похапали,
А на другий день у мідного вола посадили,
Огню йому під черевом розложили,
Тай усіх тих трьох мучеників у тім волу попа-
[лили.

Оттогді-то Вкраїна дуже засумувала,
Що найкращих своїх лицарів, Наливайка й Ло-
[боду, втеряла,
Що защитники віри й волі такою смертю постра-
[дали,
Якою од початку світу люде не вмірали.
Оттогді-то вже Вкраїна сумувала,
За сироту себе мала,
На Бога єдиного всю надію покладала.
А бандурники та кобзарі пісні тогді, на втіху й
[на жаль людям,
Про гетьмана Наливайка прокладали,
Великії діла його вихваляли,
Люту смерть його оплакали,
Людям у серце вічну вражду на Поляків клали:

„Ой у городі Могилеві димом потягнуло,
Як те військо запоріжське з гармат та ревнуло.

Ой у городі Могилеві та сталося пусто,
Як повіяли козаки з самопалів густо.

Ой у городі Могилеві орли та гадюки,
Лядським тілом годуються, лядську тілу ра-
[дуються.

Ой у городі Могилеві що пні та колоди:
Прилучилося, бач, лихо лядській породі.

Не такеє іщеб лихо, як тая позора,
Що ходить по білу світу з двора та до двора.

Не так тая позора, як козакам порада,
Що Кравчину шануючи, Ляхам далась зрада.

Далась Ляхам зрада із самого рана
Од гетьмана Наливайка, шановного пана."

ДРУГА ПІСНЯ ПРО НАЛИВАЙКА.

„Славна стала та Кравчина, як на Польщу стала,
Вовкулакам кателикам мстючи зраду дала.

Тую зраду, тую зраду, що в мурі в темниці
З Наливайка позичала, як з бідної вдовиці.

Вдовин сину, вдовин сину! є ще в тебе браття,
А в братів твоїх козаків багацько завзяття.

Сходилися всі козаки, раду положили,
Та на раді на Поляків поход присудили.

Розходилися козаки із тієї ради,
Вибірали зпід камінів великії клади.

Клади продавали, самопали купували,
Купували самопали, в поход виступали.

А попереду всіх Голий соколом літає,
На конику вороному жахом вигравае.

Привертали козаченьки порану до Случи
Та з гармати густовали, кателіків звучи.

Павло Наливайко.

А Ляхи й почули, ув одвіт ревнули.
Бодай же їм тяжко-важко, що вони ревнули!

Що вони ревнули, біду провіщали,
А козаки гайдамаки думали й гадали.

Думали й гадали, думали й гадали,
Тяжко-важко за гетьманом своїм сумували.

А в Варшаві та на раді та судді судили,
Та спалити Наливайка в волу присудили.

Присудили Наливайка та Ляхи спалити,
Присудили козаченьки Ляхам відомстити."

ПІСНЯ ПРО ЛОБОДУ.

„Ой в городі в Батурині дзвони задзвонили,
Ой тож наші козаченьки у раді рядили.

Ой у раді та рядили, як на Польщу стати,
Та на ралі присудили Вкраїну єднати.

От і вийшли козаченьки. Хоч тисяча й двісті,
Та багацько та за ними зведеться користі.

Пан Сулима, пан Сулима козаків збірає,
Тай усім тим козаченькам він так промовляє:

„Товариші, рідні браття, чиніть мою волю:
Що нам треба відплатити вкраїнську недолю.

Хоч нас, пани Запорожці, і тисяча й двісті,
Та багацько та за нами зведеться користі.

Ой багацько та користи зведеться за нами,
Коли хочете побиться бучно із Ляхами."

Як на теє обізветься Лободівський чура,
До козаків уклоняє, оттак промовляє:

„Ой, панове отамани, добре себе майте,
Що за мого пана Йвана Ляхам відомщайте.

Ой, мій пане, пане Йване! десь-то ти зобгався,
Що на Ляхів став навперше тай не сподівався.

Ой, мій пане, пане Йване, Наливайків друже!
Що задав з ним зраду Ляхам, задав тай байдуже!

Ой, мій пане, пане Йване, десь-то ти сподівся.
Що у мурі у темниці Ляхам знадобився.

Ой, панове отамани, пана Йвана спомяніте,
Та за мого пана Йвана Ляхам відомстіте.

Коли хочете Вкраїну до себе єднати,
То вам треба пана Йвана добром поминати.

Як Вкраїну тії Ляхи до себе єднали,
Тогді наші з паном Йваном Ляхів воювали.

Ой і Ляхів воювали, як по Бугу стали,
Та гетьмана Потоцького двічи заганяли.

Ой і Ляхів воювали, як по Пруту стали,
Того було, що й Цецору добре плюндрували.

Добре було, добре було, та сталася зрада,
Що забито пана Йвана у неділю зрана."

ДУМА ДЕСЯТА.

Потративши Наливайка й свояка його Лободу,
Ляхи зовсім уже Вкраїну опанували,
Жолнірство своє по всіх замках становили,
Людей мордували,
У лядську віру ввертали,
Що хотя робили.
А ксьонзи лядські од села до села не кіньми, а
[на людях роз'їзжали,
В церквах святії антиминси та требники право-
[славні палили,
Пакости несказанні чинили,
А потім усі церкви православні на одкуп Жидам
[пооддавали.
Жиди ключі од церков і верйовки од дзвонів до
[себе в корчму одібрали,
За велику плату християнам править божу службу
[позволяли,
З людей і з святої віри християнської кепкували,
Гойською її називали.
Оттакеє Ляхи на Вкраїні, на своє лихо, обезумів-
[ши, виробляли!
І вже тогді не вільно було нікому з православних
[жадного уряду держати:
Усіх панів наших кателицтво із уряду витискало-
[виганяло,
А тільки тих, що поробились кателиками, не зай-
[мало.

От у тую-то гіркую годину
Багацько душ християнських марне себе погубило:
Ради благ міра сего,
Багацько з наших панів у кателицтво пообертало,
Своїх земляків одцуралось,
Над нимиж разом із Ляхами наглумлялось.
І вже тогді хто був Решето, то став Решетинський;
Хто був Чапля або Проскура або Лопата,
То вже стали — Чаплинський, Проскуринський,
І вже тогді тії одступники Лопатинський.
Разом з вірою й рідну мову свою голосну вкра-
їнську занехали,
По польськи цвенькати стали,
Своюж рідну мову мужицькою узивали,
Тую гарну, поважную мову мужицькою узивали,
Которою й князь Владимир говорив,
Як вірою християнською всю Вкраїну просвітив!
У тую гіркую годину
Усе військо козацькеє по Вкраїні, як овечки без пастуха, ватагами блукало,
Само об собі не знало.
Деякії на Запорожжя повбиралисъ,
А которим жаль було покинути домівки,
Тії, стиснувши серце, дома зоставались,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Луччої години сподівались.

А тимчасом Орда на пограниччя в Україну на-
бігала,
Козацькії двори й холіви розбивала й розоряла,
Народ в немилосердную неволю брала,
Коні, воли й овечки в свої авули заганяла,
Тільки свиней не займала.
Оттогді-то вже козацтво мов би од сна трохи стре-
пенулось,
Об своїй нещасній долі схаменулось:
До Запорожців на Січ прибували,
Разом з ними розумного воїна Петра Сагайдачного гетьманом обірали,

В поход на Татарву морем виступали,
До Криму з моря привертали,
Город Кефу сплюндрували,
Бідних невольників із неволі визволяли.
А потім і під город Козлов підступили,
Кругом його військом обгорнули,
З гармат ревнули,
Димом мушкетним його мури окурили,
Великий страх Татарві причинили.
То проклята Татарва із города із Козлова з бі-
[лим завивалом виступає,
Мир возвіщає,
Великий окуп за город козакам поступає,
Усіх невольників, що забрала в Україні, випу-
Тогді козаки, здобич забравши, [скає.
В човни посідавши,
Додому в великій славі повертали,
Тих бідних невольників по городах християн-
Дітей батькам, [ських розпускали,
Братів сестрам,
Чоловіків жінкам
Вертали,
Що вже їх, як мертвих, оплакали.
Оттогді-то окаянної Ляхи, бачучи велику ко-
[зацьку силу й славу,
По всій Україні стрепенулись,
До Польщі втікати, як од вовка поросята, сунулись
А Жиди за ними слідом спішили,
Аж свої вонючії ярмулки й патинки погубили.
А король польський Жигмунт і собі схаменувся,
На престолі сидячи, здрігнувся:
„Гей, каже, панове сенатори! годі вам Україну
[бунтувати!
Треба, бачу, козаків ласкою гамувати,
А то будемо ми од них за Вислу втікати!“

І зараз листи до гетьмана Петра Сагайдачного за-
[силає,
Гетьманом його на всю Вкраїну подтверждає,

Гетьман Петро Сагайдачний-Конашевич.

Подарки великії дарує,
Булаву золоту, хоругов червоную хрещатую, зо-
[лотий бунчук присилає,
Так і сяк козацьке його серце гамує.

Тогді гетьман Сагайдачний по Вкраїні,
Як божа бджола по стільнику медовому, похожає,
Усе поправляє,
Усякий ущерб наповняє,
Церкви святії будує — обновляє,
Священиків православних знову до парахвій при-
[ставляє;
А в Київі преславний братський монастир збуду-
Великії вклади йому дарував, [вав,
Сріблом та златом украшав,
Великії будинки при монастирі для школи - Ака-
[демії мурував,
Великим коштом тую школу содержав,
Розумною головою так рахував,
Щоб з тої школи світ премудрости на всю русь-
[кую землю просіяв,
Народові в темноті розуму загинути не дав.

Ой добре-добре козаки за гетьмана Сагайдачного
[на Вкраїні проживали,
Не раз і не два Турків-Татар розбивали,
Тай Ляхів-ворогів у тревозі держали.
Але шкода, що Господь чоловікові недовгий вік
[дав!
Гетьман Петро Сагайдачний до конця дней своїх
[дохожав,
Милосердному Богу праведную душу в Братстві
[оддав,
Україну, як малу дитину, сиротою зоставляв.
Тогді Ляхи знову жолнірів своїх на Вкраїну ви-
[правляли,
Замки один за одним забірали,
Знов у лядську віру народ увертати починали,
Не то козакам зобратись у раду не допускали,

Але й двох і трьох, що зійдуться на улиці, зараз
[розганяли.
Отакеє лихо Ляхи на Вкраїні виробляли!
Ще гірше як до Сагайдачного Вкраїна тогді бідувала,
Тяжку наругу од Ляхів і Жидів віра християнська
[приймала,
Проклята Жидова церкви божі на оренді держала,
Горілку в церквах, як у шинку, продавала,
Сама проскури скверними своїми руками пекла,
Велику плату за них назначала,
Сама паски к Воскресенію продавала,
Жидівською рукою значок на їх клала.
Отаку-то наругу віра християнская од Ляхів і
Жидів приймала!

ДУМА ОДИНАЦЯТА.

Отже ще раз козаки раду собірали,
Гетьманом Тараса Трясила настановляли.
То гетьман Тарас Трясило з козаками під Пере-
[яслав прибував,
Над річками Трубежем та Альтою станом став,
Ляхів до себе в гості піджидав.

То не чорні хмари наступають,
Громом гудуть,
Дощ і град на поля несуть,
Блискавицями блискають:
То Поляки на три шляхи своє військо розділяли,
Прийшли, перед козаками станом стали,
З гармат на козаків грімали,
Конницею й піхотою на козацький табор напи-
Але нічого не вскурали; [рали,
Бо козаки,
Як степові бики,
Що против тічки вовків тільки роги свої наста-
[вляють,
Саміж ні назад, ні наперед не поступають,
Двойчатими ратицями землю роздирають,
Тяжко ревуть, вовкам великого страху завдава-
[ють:
Так і вони під гарматами лядськими, як укопані
[стояли,

I.
Стародуб
II.
Десна
III.
Глухів
Чернигів
Сейм
Ніжин
Прилуки
IV.
V.
Київ
VI.
VII.
IX.
Псьол
Переяслав
Лубни
Гадяч
Ворскла
Білацерков
Трехтемирів
Канів
Мирогород
VIII
X
Полтава
Черкаси
Корсунь
Чигирин
Орел
Самара
Лороки
Хортиця
Дніпро
Козацькі полки
в XVII. столітті.

Ні назад, ні наперед не поступали,
Тільки раз-по-раз свої гармати набивали,
На Ляхів і часто й тяжко грімали,
З самопалів густо повівали,
Нічого не промовляли.
То Ляхи, як собаки підогнувши хвіст, до свого [обозу уступали,
По уші себе валами обкопали,
Ще більших потуг до себе піджидали.
А козаки на великі потуги лядські не вважають,
На Бога милосердного свою надію покладають,
Щасливої години дожидають.
А як стали Ляхи свій празник Панське Тіло праз- [нувати,
З гармат грімати,
У сурми вигравати,
Потішній огні в стану пускати:
Тогді стали козаки собі рахувати,
Як би Ляхам слави козацької доказати.
Мовчки сидять, самі собі думають-гадають,
Дивляться, як в ляцькім стану ракети під небеса [літають,
Искрами все поле обсипають,
Як пяній Ляхи краковяка співають,
Як труби та свистілки вигравають,
Самі собі думають-гадають,
Нічого не промовляють,
Полуночної години дожидають.
А о півночи звелів гетьман Тарас кінним полкам [тихо з табору рушати,
Ляхів кругом обгортати,
Зорі дожидати.
А як стала божа зоря на небі займатись,
Небо й землю розкрашати,
Сивії тумани до купи згортати,
Пташок, звірят звеселяти,
Тогді стала чорна хмара на Поляків підійматись:
Уся піхота козацькая з табору рушала,
Мовчки під самії шанці лядські підступала,
Тихо хрести покладала,
Мовчки Бога на поміч призивала,
На шанці одними списами та шаблями вдаряла,

Сонну сторожу побивала,
У самий табор уступала,
Пушки лядські опанувала,
На Ляхів обертала,
Велику тревогу підіймала,
Ляхами, як грушами, землю всипала.
Оттогді-то пяніі Ляхи, не продравши очей, з та-
[бору, як свинота, сунулись,
Та вже тогді схаменулись,
Як на кіннії полки козацькії наткнулись.
А козаки їх, як буряки, рубали,
Як полову по всьому полю розметали,
У Трубежу й у Альті великі їх тисячі потопили,
Трупом лядським річки погатили.
Добре Ляхів проучили!

•

Про те діло ще й досі старі люде знають,
Ту ніч Тарасовою Ніччю називають.

Оттогді-то вже козаки Богові велику дяку посила-
У лядський табор, як одна сем'я, вхожали, [ли,
Очертами сідали,
Пили та гуляли.
А Ляхи з Жидами зо всієї Вкраїни, як собаки,
[втікали.

Ой не довгож гетьман Тарас на Вкраїні попану-
[вав,
Скоро його Господь у царство небесне одозвав.
Тогді козаки гетьманом Павлюка настановили,
Віру християнську од Поляків боронили.
Але Ляхи всіми потугами на козаків під Кумей-
[ками напали,
Табор у них одбивали,
Козаків аж до Боровиці гнали.
А як убачили, що Боровиці їм не достати,
Тогді стали на примиря ставати,
Хрест цілувати,
Що не будуть з козаками воювати.

Ой не вмілиж козаченьки Ляхам одвічати:
Не треба було Ляхам віри няти,
Не треба було з Боровиці виступати,
Бо у Ляха нема в серці правди.
Ляхи зараз присягу зламали,
По дорогам наших малії купи доганяли,
Шаблі, мушкети, списи однімали,
Самих із кунтушей, із жупанів обідрали,
Без чуприн і без усів додому одпускали.
А старшину із гетьманом Павлюгою похапали,
У Варшаву одіслали,
Живим кожу з голів поздирали,
Половою понабивали,
По городах українських розсилали,
Народ застрашали.

Ой окипілож кровю не одно козацькеє серце тогді [на Вкраїні,
Терплючи таку пригоду на своїй родині.
Але притихли козаки, усі мовчки замовчали,
Тільки знай своїх нашийників проклинали,
Луччої години дожидали,
Одну думку на умі собі мали,
З нею лягали й уставали,
Як любу дитину коло самого серденька її держа-
„Ой дождетесь, Ляшки, ви за сеє плати, [ли:
Будете знать, як у козаків волю однімати,
Батьківщину у них одбірати
Та своїм панам пузанам оддавати!
Дармо, що нас у мужики обернули,
Аби наші козацькії душі в тілі не заснули!
Перекуєм коси, серпи й лемеші
На гострії шаблі, на блискучії списи.
Будете ви, проклятії нашийники, в болотах стир-
Своїм трупом вовків годувати! [чати,
Ніхто волі у народі з предку-віку вольнім не за-
[душить,
Ніякеє лихо, ніяке убожство, ніяка пригода в сер-
[ці козацькім одваги не потушить!

Будуть козаки усяку наругу й біду приймати,
Мовчки будуть під кормигою, як воли, працювати,
Кривавим потом землю поливати:
Але одну думку на умі будуть собі мати,
З нею й молитись,
З нею й хреститись,
З нею й лягати й уставати,
Як любу дитину коло самого серденька її держа-
[ти,
Щасливої години вижидати,
Великого чоловіка од Господа милосердного собі
[прохати
Щоб під його корогвою за свою свободу одностай-
[не стати,
Один одному зо всіх конців України руку подати!"

Так і сталось.
Довго козаки під ярмом лядським шию гнули,
Здавалося, що вже Ляхи собі під ноги їх зовсім
[підгорнули.
Але искра волі ще раз знід попілу вирівалась,
Лютим пожаром по всій Україні на згубу ворогів
[розливалась.
Несподіване козаки ще раз підіймались,
Докупи збірались,
Гетьманом Степана Остряницю вибірали,
Думали й гадали,
Статки-маєтки збували,
Самопали, списи, шаблі добували,
На Поляків виступали.

ДУМА ДВАНАЦЯТА.

Ой пішлиж козаки
На чотирі шляхи,
На чотирі шляхи, а на пяте на Подоля.
Що одним полем, то пішов пан хорунжий Самко [Мушкет,
А за паном хорунжим мало-мало не три тисячі,
Усе хоробрії товариші Запорожці.
На коніках вигравають,
Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,
Богові молитви посилають,
Хрести покладають.
А Самко Мушкет то він на коню тай не вигра- [ває,
Коня удержує,
До себе притягує,
Думає-гадає.
Та щоб сто чортів лихом вбили ту його думу- [гадання!
Самко Мушкет думає-гадає,
Словами промовляє:

„А що, як наше козачество, мов у пеклі, Ляхи [спалять?
Та з наших козацьких молодецьких костей пир [собі на похмілля зварять?
А що, як наші голови козацькі молодецькі по [степу-полю поляжуть,

Гетьман Іван Виговський.

Та ще й рідною кровю вмиються,
Поперерозколотими шаблями покриються?
Пропаде, мов порошина з дула, тая козацькая сла-
Що по всьому світу дибом стала, [ва,
Що по всьому світу степом розляглась-простя-
[глась
Та по всьому світу луговим гомоном розійшлась,
Туреччині та Татарщині добрим лихом знати да-
[лась
Тай Ляхам-ворогам на спис оддалась!
Закряче ворон, степом летючи,
Заплаче зозуля, лугом скачучи,
Закуркують кречети сизі,
Загадаються орлики хижі,
Та все, усе по своїх братах,
По буйних товаришах козаках:
Чи то їх згарбом занесло,
Чи то їх у пеклі потопило,
Що не видно чубатих не то по степах, не то й по
Не то й по татарських землях, [лугах,
Не то й по турецьких горах,
Не то й по Чорних морях,
Не то й по лядських полях?
Закряче ворон, загрує-зашумує тай полетить у
[чужую землю,
Ан-ба! кістки лежать,
Шаблюки стирчать,
Кістки хрустять,
Шаблюки поперерозколені брящать,
А чорна-сива сорока зоскалилась тай басує.
А що голови козацькі, то мов швець Семен шку-
[ру загубив,
А що чуби, то мов чортяка джґути поробив:
У крові усі тай позасихали,
Отто-то й слави набрали!"

Ой пішли козаки
На чотирі шляхи,
На чотирі шляхи, а на пяте на Подоля.

Що одним полем, то пішов хорунжий Самко Муш-
А другим полем то пішов сам гетьман [кет,
Остряниця Степан.
Сивою голубкою голову свою буйную додолу за-
[кинув.
А за ним ідуть мало-мало не три тисячі,
Усе хоробрії товариші Запорожці.
На коніках вигравають,
Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,
Богові молитви посилають,
До Степана Остряниці ось-так промовляють:
„Чи ти жив, чи здоров, пане Степане?
Чи ти вмер, чи твою головоньку дубом додолу
Рахування не в поминання! [пришибло?
Колиж небудь треба тай по нас поминки робити;
Що по нас, пане, старі баби будуть у полі сви-
[стіти,
А по тобі, пане, молоді дівчата стануть голосити."

— „Та те все однако,
Що Яким, що Яків,"
Каже гетьман.
„Ось як пристанемо до Пятого яра,
То хоч і серед літечка зашумить-загуде не дай
[сьіта чвара!
Буде й нашим лихо, як зозуля кувала,
Степом летючи,
Лугом скачучи.
Що вона кувала,
То правду казала:
Налетять орли хижі, стануть жалкувати,
А ворони налетять тай стануть здобичи ждати
То як налетять отті зозулі, [й піджидати.
Що нас не забули,
Що Жид, а що Лях,
А що й запорозький козак!"

Ой пішли козаки
На чотирі шляхи,

На чотирі шляхи, а на пяте на Подоля.
Що одним полем, то пішов хорунжий Самко Муш-
А другим полем то пішов сам гетьман [кет,
Остряниця Степан,
А третім полем, то пішов осаул веселая голова,
Карпо Півтора-Кожуха.
На конику вигравае,
Пісню співає.
А за ним ідуть мало-мало не три тисячі,
Усе хоробрії товариші Запорожці.
На коніках вигравають,
Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,
Богові молитви посилають.
А Карпо осаул на конику вигравае,
Пісню співає:

„Пресучая та журба мене ізсушила,
Вона мене молодого із ніг ізвалила.

А я тій журбі тай не піддаюся,
Ой підуж я до шинкарки, горілки напюся.

Ой хто хоче меду пити, ходім до Жидівки,
А в Жидівки чорні брівки, високі підківки.

Й юпочка рябенька й сама молоденька,
Та якаяж хорошая, яка чепурненька!

„Шинкарочко моя, насип меду й вина,
Ой щоб моя головонька веселенька була.“

— „Коли ти жонатий, то іди додому,
А як нежонатий, то ночуй зо мною.“

„Ой є в мене й жінка і діточок двоє,
Та не пригортаються, серденько моє.“

Гетьман Петро Дорошенко.

Ой рано-рано козаки до Стариці ріки прибували,
Ляхів над Старицею в Пятім яру великий табор
[знахожали,
Зараз на їх ударяли,
Схаменутись Ляхам не давали,
Із окопів вибивали,
До містечка Полонного гнали,
Полоннеє кругом обгортали.
А Ляхи, як хорти, запихавшись у містечко впада-
[ють,
Священиків православних із хрестами, з коро-
[гвами,
Із святими образами супротив козаків висилають,
На примиря стати Божим іменем благають.
То як тільки тая свята процесія перед табором
[козацьким явилась,
Рука у всякого козака додолу опустилась.
Ніхто не одважився божим служителям поперек
[слова сказати,
Усі зараз позволили на примиря стати.
Отже тогді хрест і євангеліє Ляхи й наша стар-
[шина цілували,
Уговор-рядну на білім папері писали.
Руки і печати прикладали,
Щоб уже згода між Ляхами й козаками повік зо-
[ставала,
Вражда й чвара ніколи не вставала.

Тогді козаки по домах рушали,
По городах, по селах Ляхів геть розганяли,
Самі усі села опанували.
А гетьман Остряниця з старшиною військовою у
[каневський монастир прибуває,
Милосердному Богу молитви посилає,
Не думає, не гадає,
Що на його біда настигає.
Ляхам ксьондзи клятву розвязали,
Против козаків знову научали.
Ляхи під монастир байраками та ярами прибу-
[вали,

Гетьмана Остряницю й усю старшину, тридцять [душ похапали,
На вози скованих поклали,
До Варшави байраками та по ночах скритно [мчали.

А в Варшаві на базарі щиро ярий огонь горить-[палає,
Коло огню палі стоять,
Спиці залізнії стирчать,
Поміж ними знай кат похожає.
Зараз гетьмана Остряницю і найвищу старшину:
Сулиму, Недригайла, Боюна, Риндича взяли, ко-[лесували;
Гайдаревського, Бутурима, Запалія, Кизима й [Сучевського
Залізними спицями наскрізь пробивали,
Живих на високі палі підіймали;
Постилича, Гаруна, Сутигу, Подобая, Харкевича [й Околовича,
Судака, Чурая, Чуприну, Сокольського, Ворож-[бита й Мировича
Гвіздками стоячих до смоляних дощок прибили,
Дошки огнем підпалили;
Загребу, Скребила, Ахтирку, Потурая, Бурлія й [Загнибіду
Залізними лапами живих розідрали;
Метиляя, Скубрія, Завезуна, Гуртового, Глян-[ського;
Тумара, Дунаєвського, Тугая, Косиря Могилян-[ського
Четвертували.
Оттак-то тії лицарі в муках несказаних у Варшаві
А душі їх на небо вступали, [погибали!
До Бога, як до батька дітки, прилітали.
Все тее Богові з плачем, з жалем оповідали,
Тяжку та важку кару на Ляхів-ворогів послати [прохали.
То святий Бог-отець бере їх, до себе пригортає,
Благим та праведним серцем над ними уболіває,
До Іисуса Христа, до Богородиці, до янголів та [до святих промовляє:

„Чи на теєж Я світ создав, щоб Поляки його
[кровю невинною поливали,
Щоб яснеє сонце димом пожарним затемняли,
Криком невинних мучеників Нам на небі покою
[не давали?
Ой чи довгож Мені на такії беззаконія дивитись?
Ой чи довго будуть Ляхи й Жиди людським лихом
[веселитись?
Скоро, скоро страшна хмара ізза гори чигринської
[встане,
Подвигнеться і затремтить земля, як Хмельницький на Поляків гряне!“

Оттак на небі Господь свій праведний совіт по-
[кладав,
Над малим і незначним чоловіком руку свою все-
[могущу простирав,
Ляхам великії та тяжкії біди вготовляв.
Але Ляхи про те не думали, не гадали,
Пяним розумом на Божий суд не вважали,
По Вкраїні панували,
Що вовки народ український рвали,
Церкви палили,
Козацьких дітей в казанах варили,
Кожі з живих людей драли.
Ще ніколи бідна Вкраїна такої біди, як тогді, не
Ніколи так не сумувала, [приймала,
Зовсім погибала, —
Засумувала, затоскувала,
Сльози річками проливала.
Тай ніхтож нашим тогді не помагав,
Ніхто за нас Богові молитов не посилав;
Тільки святий Бог наших не забував,
На великі зусилля, на відповіддя держав,
Тільки святий Бог теє знав,
Що Він думав, гадав, замишляв,
Як такії муки на нас грішних посилав.
Не нам грішним теє знати,
Не нам про те, за те рахувати;

Наше діло Богові молитись,
Спасителю хреститись:
Ісусе Христе, Сине Божий!
Помилуй нас, помилуй нас, помилуй нас!

Року божого 1843, місяця квітня.
Писано в богоспасаємім граді Київі

Пояснення до „України“.

А.

Авул, аул — оселя у Татар та Кирґізів.
Азов, Озів — місто над устєм Дону.
Альта — річка, що вливається до Трубайла, доплива Дніпра.
Антиминс — покривало на пристіл, посвячене.
Арештована — решітована (ausgerüstet), узброєна. На ґалєрі було звичайно 7 гармат.

Б.

Ба ар — торговий майдан.
Бакчисарай — колишня столиця Кримського царства.
Бандурники — про них диви книжечку Є м ц я: „Кобза та кобзарі“, що появилася накладом „Українського Слова“ (ч. 34).
Барзо — польське bardzo, дуже.
Баєкак — турецький урядовець, збірач податків.
Батий хан — татарський хан, відомий із своєї лютости.
Батурин — город чернигівської ґубернії, резиденція гетьманська, безпощадно знищений Москалями за „зраду“ Мазепи.
Біляк — простий, рядовий козак.
Благо — добро.
Благочестіє — православна віра.

Боровиця — річка на Правобережжі, коло якої Павлюк здався Полякам.
Букарест — столиця Румунії.
Булатний — сталевий.
Бунчук — кінський хвіст на дручку, військова відзнака у Татар, звідки перебрали її козаки.
Бурковали — воркували, вуркотіли (про голубів).
Бутурлак — замість Потурнак, такий, що потурчився.

В.

Верйовки — шнури.
Верстати (дорогу) — відбувати.
Виск — визг, вереск, писк.
Вишневецький Дмитро — князь, з роду Ольґерда Ґединовича. Року 1557 був у Москві і дістав від Грозного Білев. Перейшовши на Україну, оснував першу Січ, зорґанізував козацьку армію і став творити козацьку державу. Був знаменитим вождем, пострахом Турків і Татар. Обороняючи Молдавію від Турків, попав у полон і повис у Царгороді на гаку 1564. р. (Козак Байда).
Вовкулак — такий чарівник, що може перекидатися у вовка.
Возвіщає — проголошує, заповідає.
Володимир Святий — великий князь Київської держави (979—1015).
Вражда — ворожнеча.

Г.

Габа — турецьке біле сукно.
Голінний — вдалий, жвавий.
Гомер — старогрецький кобзар, якому приписують зложення епопей „Іліяда" й „Одисея".
Горзина — плетінь, фашина.
Гради — городи, міста.

Ґ.

Ґалєра — судно, котре гонили невільники прикуті до весел.

Ґедимін — великий князь литовський, наслідник Вітена (1316. р.), зєдинив литовські й багато руських земель: Чорну Русь, землю Полоцьку, Минську, Пинську, Турівську й Витебську. Воював з Ливонським орденом, підтримував Новгород у війні з Іваном Калитою. Погиб 1340 або 1341. року при осаді Ливонської кріпости.

Ґойською — від ґой, холоп, хам, зневажливе слово у Жидів.

Д.

Дашкович (Дашкевич), Остап — був на службі московського князя Василія Івановича й помагав Глинському у війні з Литвою. По невдачі Глинського перейшов до польського короля Жигимонта І. і був іменований старостою на Україні. Тут перший пробував орґанізувати козаків до боротьби з Татарами і таким чином один з перших поклав основи козаччини. Відбудував і укріпив Чигирин. Помер 1536. року.

Джгут — скручена хустка, „питка“.

Древній — старий.

Дряниця — драниця, тонка дошка, віддерта від дерева; відколена, а не відрізана пилою.

Дуб — човен.

Ж.

Жигмунт — Жигимонт III, король польський із роду Вазів (1587—1632).

Жолковський — Станіслав Жолкевський, начальник польських військ, що переміг Наливайка.

Жолнірство — вояцтво.

З.

Зальоти — (польс. zaloty), свати.
Заслав — повітове місто на Волині.
Застава — пограничний сторожа.
Згарб — заверюха.
Зоскалилась тай басує — вишкирилась і вискакує.

І.

Ірпень — притока Дніпра з правого боку.

К.

Ка — скорочене: каже.
Канів — повітове місто в Київщині над Дніпром.
Кателицька віра — католицька.
Каторга — турецьке веслове судно, ґалєра.
Каюк — човен, лодка.
Керч — портовий старинний город в Таврії.
Кефа — Каффа, сьогоднішня Феодосія, на Криму.
Килія — город над устєм Дунаю.
Кипдяк — рід бавовняної золотом перетиканої матерії, тут — фляґа.
Кишка, Кошка або Кішка Самійло — кошовий по смерти Скалозуба під кінець XVI. століття. В одному поході попався у турецьку неволю, в якій мав перебути 54 годи. Утеча з цеї неволі, це тема одної з найкращих українських дум.
Клад — скарб.
Козлов — Евпаторія, місто, колись татарське, на західнім побережжі Криму.
Косинський, Кришгоф — шляхтич із Підлясся, провідник козацького повстання з кінцем XVI. століття (про це диви розвідку Куліша п. з. „Почини лихоліття ляцького і перві козацькі бучи“ („Нива“, 1865, і „Твори Куліша“ в „Руській Письменности“, т. VI, стор. 676 і д.).

Кравчина — „Батько гетьмана Наливайка був, кажуть, кравець; з тої то причини Ляхи дражнили й самого Наливайка кравцем, а козаків кравчиною; але козаки, на злість Ляхам, стали й самі себе звати Кравчиною і зробили з того слова шановне собі прізвище“ (Куліш).

Краковяк — польський танець.

Кречет — білозор, сокіл, якого вживали до ловів.

Кеьондз — так Поляки називають своїх священиків.

Кумейки — село в чигиринському повіті, коло якого Поляки в 1637. р. розбили козаків.

Л.

Лиман-ріка — устє Дніпра.

Лічачи — числячи, рахуючи.

Лобода, Григорій — був гетьманом на Запорожжі тоді як року 1596. Жолкевський почав першу справжню війну Польщі з козаками. Він получився з Наливайком, але на урочищу Солониця потерпів погром. Наливайковці вбили Лободу.

Лянцкороньский, Предислав — староста Хмельницький, зібрав 1528. р. 1200 козаків „уходників“ і став воювати з Татарами.

М.

Мазепа — Іван Мазепа, визначний український гетьман 1687—1709.

Между — між.

Межигорський Спас — монастир у селі Межигіррі на північ від Київа, над Дніпром.

Миндог — литовський князь Міндове.

Могилів — повітове місто на Поділлю.

Молдавія — частина Румунії, що колись належала до Туреччини, з головним містом Ясами.

Н.

Навперше — найперше.

Наливайко, Северин — служив якийсь час у кн. Констянтина Острожського, але 1594 зібрав чималу ватагу козаків і став з ними на власну руку промишляти. Воював з Волощиною, з Татарами, розбив польський табор у Браславі, напав на Білу Русь, підняв повстання проти Поляків, потерпів разом із Лободою погром під Солоницею і 1597 року був четвертований у Варшаві.

На одкуп — в аренду.

Нашийник — гнобитель.

Нечай — славний лицар з воєн Хмельницького, що загинув у битві під Красним. Про його зложена пісня, яку й досі співають.

О.

Облавки — перстені по боках судна, щоб було за що брати.

Одвіт — відповідь.

Одисея — старогрецька епопея, приписувана Гомеру.

Окріп — шанці.

Опачина — велике весло, керма.

Орда — Татари.

Оркан — аркан, шнур до ловлення коней (lasso).

Осаул — адютант, помічник отамана.

Остряниця, Степан (Остранин) — козацький вождь XVI. століття. 1638 вибраний гетьманом на Запорожжі, виступив на Україну і розбив два рази польського гетьмана Потоцького. Побитий під Лубнами, втік у Московщину. Кажуть, що підманутий Поляками погиб страшною смертю у Варшаві 1638.

П.

Павлюга — Павло Міхнович Бут, якого на Запорожжі прозвали Павлюком. Він робив повстання проти Поляків після Трясила.
Палій — Семен Палій, провідник козацтва за часів Мазепи.
Панське Тіло — Боже Тіло, велике свято в латинській церкві.
Паша — військовий начальник.
Перекоп — перешийок, що лучить Кримський півострів з Україною.
Переяслав — полкове місто, недалеко Київа, де відбулася славна Переяславська рада, на якій Хмельницький приступив до федерації з Москвою.
Пищаль семипядна (семипядельна, семипяденна) — довга рушниця.
Платє — вбрання.
Позора — (рос.: позорь) ганьба.
Покровена — покрита.
Полонне — містечко на правобережу.
Припомяни — пригадай.
Провіщали — прочували.
Прут — притока Дунаю з лівого боку.
Пузан — черевань, товстий чоловік з великим черевом.

Р.

Рокита — верболіз.
Ружинський, Богдан — земляк Дмитра Вишневецького, князь, не дивлячись на те, що Польща не хотіла дратувати Криму, пішов на Татар 1575. року і страшно понищив їх улуси (села). Як добував Асланґородок, погиб від зриву пороху.
Рукава — dualis, замісць рукави.
Рум — галас, гамір.
Рядна — мирова, угода.

С.

Сагайдачний, Петро — Конашевич, походив з галицької української шляхти, став 1605. р. кошовим запорожської Січи і 1606 знищив турецьку фльоту. Помагав Польщі у війнах з Москвою і Турками. 1618. р. розбив Пожарського і знищив чимало городів московських, 1621. р. виграв битву під Хотином і зневолив Турків до заключення миру.

Самопал — рушниця з льонтом.

Свірговський, Іван — в польських жерелах — Свірчовський, козацький гетьман. Року 1574 проти заборони Польщі помагав волоському господареві у війні з Турками, по кількох побідах попав у полон, що дальше з ним сталося, невідомо.

Сенатори — ті достойники, що засідали в польськім сенаті, себ-то в найвищій раді.

Серпяга, Іван Підкова — козацький ватажок, що назвався братом молдавського господаря, князя Івоні, і пробував сісти на молдавськім престолі. Підманений королем польським Баторієм поїхав до нього на переговори, та Баторій замісць переговорювати з Підковою казав йому стяти голову, що й сталося у Львові 1578. р.

Скалозуб, Семен — був вибраний кошовим мабуть року 1599. По його смерти став кошовим Самійло Кішка, як вернув з турецької неволі.

Скамя — рос. лавка.

Случ — ріка, що вливається до Припеті. „Ой знай Ляше, що по Случ наше", співається у пісні.

Собірають — збірають.

Сороки — город в Бесарабії на правім березі Дністра, колишня ґенуенська колонія з розвалинами замку з XIII. століття.

Степан король — польський король Стефан Баторій (1576—1586).

Сугак (сайга) — порода антилопи. Сугаки жили на Україні ще з кінцем XVII. століття.

Т.

Тарасова ніч — побіда, яку відніс Тарас Трясило року 1630 над Поляками. Була це перша більша побіда над Поляками, і тому народ зберіг спомини про неї у піснях і оповістях. (Шевченкова „Тарасова Ніч".)

Тендров. Тендер — острівець на Чорному морі.

Тічка — тічня, стадо вовків.

Трапезонт — турецьке торговельне місто на північних берегах Малої Азії, осідок паші.

Требник — церковна книга, в якій зібрані „священодійствія і молитвослов". Є требник великий, малий і доповнюючий. Малий має треби потрібні для приходського священика.

Трехтимирівський монастир — недалеко Канева, був улюбленим козацьким монастирем. Під кінець XVII. століття приписано Запорожців до парохії Межигірського Спаса.

Трубеж, теж Трубайло — притока Дніпра з лівого боку.

Трясило, Тарас — вибраний гетьманом на Запорожжі 1630. р. виступив з 20.000 козаків проти Поляків в напрямі Переяслава і побив їх (Тарасова Ніч). 1629. р. воював з Турками й Татарами; дальша його доля невідома певно. Трясило звався Федорович, Трясилом прозвали його козаки.

У.

Ушкал — розбійник.

Х.

Холів — хлів.

Хортиця — остров на Дніпрі (катеринославська губернія), де Вишневецький оснував першу Січ. Докладно в Еварницького (Яворницького) „Островъ Хортица", р. 1886.

Хрещаті корогви — ткані й вишивані в хрести.

Ц.

Цариград — Царгород, Константинополь, столиця Туреччини.
Цеп — (рос.: цѣпь) ланцуг.
Цецора — Цецора, город біля якого Поляки потерпіли великий погром у війні з Турками. Там поляг гетьман Жолкевський.

Ч.

Чвара — спір, бійка, війна.
Чердак — палуба, поклад на кораблі.
Чигрин — Чигирин, місто над Тясмином у Київщині, столиця України від Б. Хмельницького до Дорошенка.

Ш.

Шабля булатна — з доброї сталі.

Я.

Ягайло — 1381. р. литовський князь, від 1386. р. король польський.
Яничари — турецьке військо з християнських молодців, вихованих по турецьки.
Яриза — ярига, військовий слідчий урядник.
Ясу чинити — здоровити по військовому, салютувати.
Ячити — кричати, як лебеді.

Історія України до Хмельницького виложена ще Кулішем прозою у творах: „Історія України од найдавніщих часів“

(друк. у петербурській „Основі“, 1861, і у львівських „Вечерницях“, 1863; передрук у „Руській Письменности“, Твори Куліша, т. VI, стор. 5—26) і „Первий період козацтва од його початку до ворогування з Ляхами“ (друк. у львівській „Правді“ за 1868. р. і передр. „Руська Письменність“, Твори Куліша, т. VI, стор. 27—167).

Спис ілюстрацій.

	Стор.
Гетьман Богдан Хмельницький	9
Кобзар	13
Українське село	15
Великий князь Володимир Святий	17
Князь Ярослав Мудрий (на підставі фрески в церкві св. Спаса в Нериднці)	20
Князь Святослав Хоробрий	23
Гетьман Предислав Лянцкоронський	27
Кобзар Павло Гащенко	29
Остап Дашкович	33
Запорожжя (Низ) (карта)	35
Князь Дмитро Вишневецький (Козак Байда)	39
Кобзар Остап Вересай	41
Вид Чортомлицької Січи	44
Іван Серпяга - Підкова	51
Криштоф Косинський	55
Ненаситець	63
Памятник Хмельницькому у Київі	67
Кобзар О. Вересай (з рисунку Жемчужникова)	69
Селянська біда (з рисунку з XVIII. стол.)	72
Павло Наливайко	77
Гетьман Петро Сагайдачний - Конашевич	83
Козацькі полки в XVII. столітті (карта)	87
Гетьман Іван Виговський	93
Гетьман Петро Дорошенко	97

Зміст.

Стор.

Передмова 3
До земляків 11
Україна 15
Дума перва 19
Дума друга 25
Дума третя 31
Дума четверта 38
Дума пята 44
Дума шеста 49
Дума сема 54
Дума восьма 68
Дума девята 71
Перша пісня про Наливайка 75
Друга пісня про Наливайка 76
Пісня про Лободу 78
Дума десята 80
Дума одинацята 86
Дума дванацята 92
Пояснення до „України“ 103
Спис ілюстрацій 115
Зміст 116

„Ukrainske Slowo", Buch= und Zeitungsverlag,
G. m. b. H., Berlin=Schöneberg, Hauptstraße 11.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
891.79 K962KL59 C001 v.3
Tvory.
3 0112 093495791